

Zernûcî'nin Tûsî'ye Eğitim Açısından Etkisi Üzerine Bir İnceleme (Talîmü'l-müteallim fî tarîki't-teallüm – Âdâbu'l-müteallimîn Örneği)

Yrd. Doç. Dr. Emine KESKİNER *

Öz: XII. yüzyıl Hanefî fıkıh âlimi olan Zernûcî, *Talîmü'l-müteallim* adlı eseriyle ün kazanmıştır. İslam eğitim tarihinde etkileri açısından oldukça önemli olan bu eserin Zernûcî'den bir sonraki asırda yaşayan çok yönlü bir İranlı âlim ve filozof olan Tûsî'yi de etkilediği anlaşılmaktadır. Bu araştırmanın konusunu *Talîmü'l-müteallim* ile çoğunluk tarafından Tûsî'nin eseri olarak bilinen *Âdâbu'l-müteallimîn* adlı eserlerin karşılaştırması oluşturmaktadır. Karşılaştırma sonucunda *Âdâbu'l-müteallimîn*'in, *Talîmü'l-müteallim* adlı eserin mezhepçi bir bakış açısıyla gözden geçirilmek suretiyle kaleme alınmış hali olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zernûcî, Tûsî, *Talîmü'l-müteallim*, *Âdâbu'l-müteallimîn*, öğrenme usulleri, hoca, ilim tâlibi.

Examining Zernuci's Effect on Tûsî in terms of Education (Cases of Talîmu'l-muteallim fî tarîki't-teallüm – Âdâbu'l-muteallimîn)

Abstract: Zernuci is a scholar on Hanefi law at 12th century and he had became famous with his important study named *Talîmu'l-muteallim*. This study is very important because of its effects on Educational History of Islam and it is understood that it has also effected Persian scholar and philosopher Tûsî who lived in following century. This article is on comparison between *Talîmu'l-muteallim* and *Âdâbu'l-muteallimîn* which is known as study of Tûsî. As result of the comparison, it is seen that *Âdâbu'l-muteallimîn* is revised version of *Talîmu'l-muteallim* by the sectarian perspective.

Keywords: Zernûcî, Tûsî, *Talîmu'l-muteallim*, *Âdâbu'l-muteallimîn*, learning methods, scholar, student.

Giriş

XII. yüzyılda yaşamış olan Hanefî fıkıh âlimi ve eğitimci Zernûcî'nin¹ esas olarak öğrenme usullerini konu alan *Talîmü'l-müteallim fî tarîki't-teallüm* adlı eseri bu alanda yazılmış ilk eser olmasa da² etkileri açısından oldukça önemli bir eserdir. Zernûcî bu eseriyle doğu İslam dünyasında Hanefî mezhebine ait uygulamalardan hareketle öğrenim usulleri üzerinde duran öncü

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı.

1 Tam adı ve hayatına dair fazla bilgi olmayıp, Burhâneddin ve Burhânülsîlâm lakaplarıyla anılmaktadır. Arap asıllı mı yoksa Türk asıllı mı olduğu konusu tartışmalı olup, hayatına dair kaynaklarda verilen farklı bilgilerden hareketle Zernûcî'nin VI. (XII.) yüzyılın sonunda veya VII. (XIII.) yüzyılın başlarında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Öğrenimi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Zernûcî, Karahanlılar devri İslâm hukukçuları arasında sayılmakta olup, fıkıhçılığından ziyade eğitimci yönüyle ün kazanmıştır. Hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Faruk Bayraktar, "Zernûcî", *DİA*, XLIV, 294; İmam Burhanuddin ez-Zernûcî, *Talîmü'l-müteallim İslâmda Eğitim Öğretim Metodu* Metin, Tercüme, Şerh, (trc. ve şerh, Y. Vehbi Yavuz.), İstanbul 1993, s. XVII-XX.

2 Daha önce bu tarzda yazılmış olan eserler İbn Sahnûn'un (ö. 256/870) *Âdâbü'l-muallimîn*'i ve Kabisî'nin (ö. 403/1012) *er-Risâletü'l-mufasssala li-Ahvâli'l-müteallimîn* ve Ahkâmî'l-muallimîn ve'l-müteallimîn'idir. Bayraktar, "Zernûcî", 295.

birkişi olarak eğitim tarihinde iz bırakmıştır.³ Batı dünyasında da bilinen bir eser⁴ olan *Talimü'l-müteallim*, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Eserin nüshalarının ve şerhlerinin çokluğu⁵, ayrıca defalarca basılması onun yazıldığı günden itibaren eğitim ve öğretimde devamlı surette yararlanılan bir kitap olduğunu göstermektedir.⁶ Türkçeye birçok tercümesi⁷ yapılan eser hakkında biri doktora diğeri yüksek lisans düzeyinde olmak üzere iki lisansüstü tez çalışması bulunmaktadır.⁸

Araştırmamızın ikinci örneği olan *Âdâbü'l-müteallimîn* ise birçok kaynaktan, Zernûcî'den bir sonraki asırda yaşayan İran'lı âlim ve filozof Tûsî (ö. 672/1274)⁹'ye isnat edilen bir eserdir.¹⁰ Eserin Tûsî'ye nisbetinden kuşku duyanlar olmuşsa¹¹ da yaygın kanaat Tûsî'nin eseri olduğu yönündedir. Ülkemizde Tûsî ile ilgili birçok çalışma yapılmışsa¹² da eğitime dair görüşleriyle ilgili bir adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu çalışmada Tûsî'nin Ahlâk-ı Nasirî'deki görüşlerinden hareketle eğitim anlayışı üzerinde durmaktadır.¹³

Bu çalışmaya başlarken *Âdâbü'l-müteallimîn* adlı eserin eğitim öğretim açısından incelenmesi hedeflenmişse de; İran'lı fihristçi Dânişpejûh'un, eserin Tûsî'ye değil Zernûcî'ye ait olduğu şeklindeki tespiti ışığında iki eseri mukayese etme gereği duyulmuş ve araştırma bu mukayese doğrultusunda şekillenmiştir. İki eser mukayese edilirken *Talimü'l-müteallim*'in Süleymaniye Kütüphanesi Antalya Tekelioğlu 609 no'lu nüshası esas alınmıştır. Söz konusu nüshanın müstensihisi Yusuf b. Abdullah olup 1163/1749 tarihliidir. *Âdâbü'l-müteallimîn*'in ise Yahya el-Haşşâb tarafından neşredilen nüshası esas alınmıştır.¹⁴ Ayrıca eserin birçok yazma nüshasını görerek, farkları zikretmesi münasebetiyle es-Seyyid Muhammed Rıza el-Hüseynî el-Celâlî'nin eser hakkındaki tahkik ve tevsikinden de istifade edilmiştir.¹⁵

3 Mehmet Dağ-Hıfzır Rahman Raşit Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara, 1974, s. 28.

4 Adrianus Relandus tarafından Latince'ye (nşr. Carl Paul Caspari, Leipzig 1838). Theodora M. Abel ve Gustave E. von Grunbaum tarafından İngilizce'ye (New York 1947), Olga Kattan tarafından ise İspanyolca'ya (Madrid 1991) çevrilmiştir. Bk. Bayraktar, "Zernûcî", 295; Dağ-Öymen, s. 53.

5 Bk. Bayraktar, "Zernûcî", 295.

6 Bayraktar, "Zernûcî", 294.

7 Bk. Bayraktar, "Zernûcî", 295.

8 Mehmet Tütüncü, *Türk İslam Eğitimcisi Zernûcî*, İzmir, 1991; Hayatî Tetik, *Zernûcî ve Ta'limü'l-müteallimîn'de Eğitim-Öğretim* (yüksek lisans tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.

9 Tam adı Ebû Ca'fer Nasirüddin b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî olup, başta kelim, felsefe, mantık, ahlak, riyazi ilimler ve astronomi olmak üzere birçok alanda yazdığı çok sayıda eserle tanınmaktadır. Bir dönem İsmâîlîler'e katılmışsa da hayatının genelinde İmâmîyye mezhebine bağlı kalmıştır. Hayatî ve eserleri hakkında bilgi için bk. Agil Şirinov, "Nasirüddin Tûsî", *DİA*, XLI, 437-442; *Nasirüddin Tûsî'de Varlık ve Ulûhiyyet*, İstanbul, 2011, s.18-58.

10 Bk. Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VI, 304; Şeyh Abbas el-Kummi, *el-Künâ ve'l-Elkâb*, I, 251; Hasan el-Emin, *Müstedrekâtü Ayânîş-Şîa*, I, 205'den aktaran Şirinov, *age...*, s. 54.

11 Bu isimlerden biri İran'lı fihristçi Muhammed Taki Dânişpejûh'tur. Dânişpejûh, Tûsî'ye nisbet edilen *Âdâbü'l-Müte'allimîn*'in Zernûcî'nin *Talimü'l-müteallim* adlı eserinin kısaltılmış ve değiştirilmiş şekli olduğunu söylemektedir. Bk. Muhammed Taki Dânişpejûh, *Fihrist-i nüshaha-yı hattî-yı kitabhane-i danîşgede-i edebiyat*, Tahran, 1960, s. 8-9; Muhammed Taki Dânişpejûh, *Fihrist-i nüshaha-yı hattî kitabhane-i danîşgede-i hukuk ve ulum-u siyasi ve iktisadî*, Tahran, 1961, s. 229. Şirinov ise, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı maddede, eseri Tûsî'nin eserleri arasında sayarken, kitabında ise *Âdâbü'l-müteallimîn*'de Tûsî'nin en çok uğraştığı alanlardan astronomiyle (ilm-i nücûm) uğraşmanın haram olduğunun belirtilmesinden hareketle bu eserin Tûsî'ye ait olmama ihtimalinin kuvvetli olduğunu söylemektedir. Krş. Şirinov, "Nasirüddin Tûsî", s. 441; Şirinov, *age...*, s. 54.

12 Bk. Şirinov, *age*, 441.

13 Azime Şimşek, *Nasirüddin Tûsî'nin Ahlâk ve Eğitim Anlayışı* (yüksek lisans tezi), MÜ SBE, İstanbul 2005.

14 Nasirüddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, "Kitabu Âdâbü'l-müteallimîn li't-Tûsî", (Yahya el-Haşşâb, nşr.), *Mecelletü ma'hedi'l-mahtûtât il-Arabiyye*, Kahire 1376/1957, II, ss.267-284.

15 Nasirüddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *Âdâbü'l-müteallimîn*, (thk. M.Rıza el-Hüseynî), <http://>

Eserlerin *Giriş* bölümünden öğrenme usullerini açıklamak amacıyla kaleme alındıkları anlaşılmaktadır. İki eserde de hamdele ve salve'ninardındandurum tespiti yapılmakta; çalışsalar da kendileri için ilim tahsili kolay olmayan, ilmin meyvelerinden istifade edemeyen ilim taliplerinin usulde hata ettikleri ve şartlarını terk ettikleri için bu noktaya geldikleri belirtilmektedir. Zernüci, hatalı tercihte bulunup yanlış usul takip edenlerin hedefe ulaşamayıp sapmaları nedeniyle, kitaplarda gördüğü ve ilim sahibi hocalarından işittiği üzere öğrenmenin usulünü açıklamak istediğini ifade etmektedir. Tûsî ise, benzer bir ifade ile hatalı tercihte bulunup yanlış usul takip edenlerin hedefe ulaşamayıp hem kendilerinin sapması hem de *başkalarını saptırmaları* nedeniyle, *küttabda* gördüğü ve ilim sahibi hocalarından işittiği üzere *kısa bir* şekilde öğrenmenin usulünü açıklamak istediğini söylemektedir.¹⁶ Tûsî'nin zamanın ilköğretim kurumu olan küttab kelimesini sehven kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira eserde İbn Cema ile ilgili çalışmada da ifade edildiği üzere¹⁷ daha ziyade ilköğrenim çağını aşmış bir öğrencinin, ilim talibinin taşınması gereken özelliklerden bahsedilmektedir.

Yazılış amaçları eserlerin yöntem kitabı olduklarına işaret ediyorsa da; gerek Talimü'l-müteallim'de gerekse ondan alıntılarla oluşturulmuş olan *Âdâbu'l-müteallim*'in desistematik bir şekilde olmasa da eğitim öğretime dair birçok konu yer almaktadır. Bölüm başlıklarından hareketle bu konuları şöyle sıralayabiliriz: İlmin mahiyeti ve önemi, niyet, ilim, hoca ve arkadaş seçiminde dikkat edilecek hususlar, ilim ve ehline saygı, derse başlama, çalışma, devam etme gibi hususlar, tevekkül, tahsilin zamanı, şefkat ve nasihat, başarıyı olumsuz yönde etkileyen kötü huy ve alışkanlıklar, hafızayı güçlendiren veya unutkanlığa yol açan sebepler ile rızkın, ömür ve sağlığını artmasına veya azalmasına sebep olandurumlar. İki eserde de bölüm başlıkları aynı olmakla beraber¹⁸ Zernüci'nin eserinde bölüm sayısı 13, Tûsî'nin eserinde ise bölüm sayısı 12'dir. Bu durum Talimü'l-müteallim'de ilim ve Ehline Saygı hakkındaki 4. bölümde yer alan hususlara *Âdâbu'l-müteallim*'de *İlim, Hoca, Arkadaş Seçimi ve Sebat Etme* hakkındaki 3. bölümün devamında yer verilmesinden kaynaklanmaktadır. Karşılaştırmada Zernüci'nin eserinin asıl olması sebebiyle Talimü'l-müteallim'deki bölüm sayısı esas alınmıştır. Beşinci bölümden itibaren *Âdâbu'l-müteallim*'de kaçınıcı bölüm olduğu bölüm başlığında parantez içinde belirtilmiştir.

Bölümlerin mukayesesi esnasında Talimü'l-müteallim ile *Âdâbu'l-müteallim*'deki satırlar tek tek karşılaştırılmış, her iki metinde yer alan müşterek satırlar aşağıda belirtilmiştir. Bu satırların aktarımı esnasında anlam bütünlüğünü bozmayacak şekildeki küçük farklar ya da ilaveler dipnotta zikredilmiştir. Tûsî tarafından *Âdâbu'l-müteallim*'e alınmadığı görülen satırlara ise Talimü'l-müteallim'in Türkçeye birçok çevirisi olması münasebetiyle özet olarak bazen metin içinde bazen dipnotta yer verilmiştir. Zernüci'nin eğitim anlayışının daha evvel çalışılmış olması nedeniyle sadece birkaç hususa dair kısa kısa yorumda bulunmayihtiyaç duyulmuştur. Karşılaştırmının sonunda ortaya çıkan tablo değerlendirilmeye çalışılacaktır.

www.alhassanain.com/arabic/show_book.php?book_id=1306&link_book=ethics_and_supplication/ethics_books/Adab_ol_motealemin (erişim tarihi: 6 Haziran 2014).

16 Krş. Zernüci, vr. 1b; Tûsî, s. 273.

17 Bk. Mehmet Faruk Bayraktar, *İbn Cemaadan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, İstanbul 2009, s. 55.

18 Tûsî'nin *Talimü'l-müteallim*'deki fıkıhla ilgili satırları almayı tercih etmemesi sebebiyle sadece birinci bölümün başlığında küçük bir fark vardır. Bu bölümün başlığı *Talimü'l-müteallim*'de İlmin ve Fıkıhın Mahiyeti ve Fazileti şeklinde iken *Âdâbu'l-müteallim*'de İlmin Mahiyeti ve Fazileti şeklindedir.

Talimü'l-müteallim ile Âdâbu'l-müteallimîn Adlı Eserlerin Karşılaştırılması

Birinci Bölüm: İlmin ve Fıkıhın Mahiyeti ve Fazileti (Zernûcî) / İlmin Mahiyeti ve Fazileti (Tûsî)

İncelediğimiz iki eserde de ‘İlim talep etmek kadın erkek tüm Müslümanlara farzdır’¹⁹ hadis-i şerifi ile bölüme başlanmaktadır. Zernûcî, her Müslümana her ilmi öğrenmenin farz olmadığını, *ilm-i hal*²⁰ öğrenmenin farz olduğunu söyleyerek ‘ilimlerin en faziletlisi ilm-i hal, amellerin en faziletlisi hıfz-ı hal’ sözüne yer vermektedir. Devamında, “hangi durumda olursa olsun, bulunduğu halde meydana gelen işlerle ilgili bilgileri talep etmek Müslümana farzdır” denilmektedir.²¹ Bu kısım *Âdâbu'l-müteallimîn*’de şu şekildedir: “Hadiste ilimden murad edilen ilm-i haldir, yani ‘İlimlerin en faziletlisi ilm-i hal, amellerin en faziletlisi geleceği korumaktır’ denildiği üzere hal-i hazırda kendisine ihtiyaç duyulan, gelecekte de faydalı olacak bilgidir. Öğrenciye halini, durumunu düzeltecek şey farz olur.”²² Sonrasında Zernûcî namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerin yanı sıra ticaretle uğraşmanın ticaretle ilgili bilgileri, diğer işlerde ve sanat dallarında çalışanların da o işlerle ilgili bilgileri edinmesinin farz olduğunu belirtmektedir. Yine Müslümanların *kalbin halleriyle ilgili tevekkül, inâbe, haşyet ve rıza gibi tüm durumlar için vaki olan bilgileri edinmesinin de farz olduğunu* söylemektedir.²³ *Âdâbu'l-müteallimîn*’de ise bu satırlara yer verilmeyerek ilmin şerefiyle ilgili satırlara geçildiği görülmektedir.

Tûsî, *Talimü'l-müteallim*’deki ilmin şerefiyle ilgili şu satırları nerdeyse aynen almıştır: “İlmin şerefi hiç kimseye gizli değildir, çünkü ilim insanlığa mahsustur. İlim dışındaki şecaat, cüret, cömertlik, kuvvet, şefkat vb.”²⁴ gibi diğer bütün hasletlerde insanlar ve hayvanlar müşterektir. Allah’ın insanı ilmi sebebiyle meleklerle üstün tuttuğu ve bu sebeple Âdem’e secde etmeyi emrettiği açıktır.”²⁵ Devamında *Talimü'l-müteallim*’de “ilmin şerefi Allah katında ebedi saadete ve keramete ulaşılan zühd ve takvaya vesile olduğu içindir” ifadesi yer almaktadır. Bu ifade *Âdâbu'l-müteallimîn*’de şu şekilde geçmektedir: “Amelin ilmin gereği olması halinde, ilim ebedi saadete ulaşmaya vesile olur.”²⁶ Tûsî’nin yukarıda *kalbin halleriyle ilgili satırları almadığı gibi burada da ilmin keramete vesile olmasıyla ilgili kısmı* eserine dâhil etmeyi tercih etmediği görülmektedir. Sonrasında *Talimü'l-müteallim*’de ilmin faziletinin yanı sıra *fıkıhın üstünlüğünden* bahsedilmekte, fıkıh ilminin insanlara hidayet yollarını gösterdiği, bütün güçlüklerden kurtardığı belirtilmektedir. Bölüm başlığında Fıkıh kavramına yer vermeyen Tûsî’nin bu satırları almaması şaşırtıcı değildir. Ayrıca Zernûcî, cömertlik, cimrilik, korkaklık, cesaret, kibir, alçakgönüllülük, iffet, israf, az harcayarak geçinmek vb. *ahlaki konularda da bilgi sahibi olmanın farz olduğunu* söylemekte, Nâsırüddin Ebu’l-Kasım’ın ahlâk konusunda yazmış olduğu kitabı her Müslümanın ezberlemesi gereken kitap diye tavsiye etmektedir.²⁷ Ahlâk-ı Nâsırî’yi kaleme almış biri olarak Tûsî’nin ahlâkî konuları öğrenmenin farziyetine ilişkin bu satırları almaması düşündürücüdür.

19 İbn Mâce, Mukaddime, 17.

20 Burada ilmi halden kasıt, öncelikle hayatı anlamlandırmasını sağlayacak olan iman, ibadet ve ahlâktan oluşan dini bilgiler, sonra da meşgale ve mesleğiyle ilgili alan bilgisidir. Abdurrahman b. Yusuf Aksarâyî, *İmâdü'l-İslam*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Ktp. Haksess nr. 202, vr. 7b’den aktaran Hatice K. Arpağuş, *Osmanlı ve Geleneksel İslam*, İstanbul 2014, s. 18.

21 Zernûcî, vr. 2a

22 Tûsî, s. 273.

23 Bk. Zernûcî, vr. 2a-2b.

24 *Âdâbu'l-müteallimîn*’de zikredilen hasletler şecaat, kuvvet ve şefkat’tir. Tûsî, s. 273.

25 Krş. Zernûcî, vr. 2b, Tûsî, s. 273.

26 Krş. Zernûcî, vr. 2b, Tûsî, s. 273.

27 Bk. Zernûcî, vr. 2b-3a

Bu bölümün devamında her iki eserde de basit bir *ilimler tasnifi* yer almaktadır. Zernûcî'nin örneklendirmek suretiyle farz olduğunu açıkladığı ilimleri, Tûsî “mükellefe farz-ı ayn olan tahsili zorunlu ve tahsil etmediğinde tahsile zorlanması gereken ilim” şeklinde ifade ettikten sonra şöyle devam etmektedir: “Bazı durumlarda ihtiyaç duyulan farz-ı kifaye olan ilim ki; bazıları yerine getirdiğinde diğerlerinden farziyeti düşer, bir beldede tahsil eden kişi olmadığında hepsine vacip olur.”²⁸ Zernûcî bu noktada “meydana gelen olaylarla ilgili hiç kimse bilgi sahibi olup hüküm veremezse, o beldenin ahalisi günahkâr olur. Bu durumda, devlet başkanı halkını bilgi sahibi olmaya zorlayabilir”²⁹ demektedir. Sonrasında iki metin de aynı ifadelerle devam etmektedir: “Kişinin karşılaştığı tüm durumlarda kendisine gereken ilim yemek mesabesindedir, herkes için lazımdır. Bazı durumlarda lazım olan ilim, bazı vakitlerde ihtiyaç duyulan ilaç hükmündedir. İlm-i nücûm ise hastalıktır, çünkü fayda vermez zarar verir. Kible ve namaz vakitlerini bilmek gibi meseleler dışında onu öğrenmek haramdır”³⁰ Zernûcî ilm-i nücûm ile ilgili olarak ilaveten Allah'ın kaza ve kaderinden kaçmanın mümkün olmadığını, her Müslümanın tüm vakitlerinde Allah'ı zikir, dua, tazarru, Kur'an okuma ve belayı defeden sadaka vermekle iştigal etmesi, Allah'tan af ve mağfiret dilemesi gerektiğini belirtmektedir. Ardından İmam Şafii'nin Fıkıh ilmi ve tıp ilmi şeklindeki ikili ilimler tasnifine yer veren Zernûcî ilmi, sahibinin kendisiyle aydınlandığı bir sıfat olarak; fıkıh ilmini ise ilimlerin inceliklerini bilmek şeklinde tanımlamakta, sonrasında Ebû Hanîfe'nin meşhur fıkıh tarifine yer vermektedir.³¹ Tûsî ise *Talimü'l-müteallim*'deki fıkıh ve fıkha dair satırları almayıp, *sahibinin kendisiyle aydınlandığı bir sıfat* şeklindeki ilim tanımını almayı tercih etmiştir.³² Şu satırlar ise iki eserde de aynıdır: “İlim talibinin, aklının ve amelinin aleyhine delil olup azabını arttırmaması için kendinden, dünyada ve ahirette kendisine fayda ve zarar veren şeylerden gafil olmaması, fayda verecek şeylere yönelmesi, zarar verenlerden kaçınması gerekir.”³³ Tûsî birinci bölümü bu şekilde bitirirken Zernûcî, ilmin fazileti hakkındaki birçok ayet ve hadise konuyu uzatmamak adına yer vermediğini belirtmek suretiyle bu bölüme son vermektedir. İlimler tasnifiyle ilgili olarak dikkat çeken husus astronomiyle uğraşan, rasathane kuran bir âlimin *Talimü'l-müteallim*'deki ilm-i nücûm ile uğraşmanın haram olduğuna dair kısmı aynen almasıdır.³⁴

İkinci Bölüm: Niyet

İki eserde de bu bölüm, “İlim talibinin ilim öğrenmede niyet etmesi gerekir. Çünkü niyet, peygamberimizin ‘Ameller niyetlere göredir’³⁵ hadisinde de buyrulduğu üzere, bütün işlerde esastır” ifadesiyle başlamaktadır.³⁶ *Talimü'l-müteallim*'de bu hadise dair kısa bir bilgi verildikten sonra şöyle devam edilmektedir: “Öğrencinin ilmi istemeye Allah rızası, ahiret yurdu, kendisinin ve diğer cahillerin cehaletini gidermek, dini ihya etmek, İslam'ı ibkâ etmek için niyet etmesi gerekir.” Bu kısım *Âdâbu'l-müteallim*'de şu şekildedir: “Öğrencinin ilmi istemeye Allah rızası, kendisinin ve diğer cahillerin cehaletini gidermek, dini ihya etmek kendisine, yakınlarına ve başkala-

28 Tûsî, s. 273-274.

29 Zernûcî, vr. 3a.

30 Krş. Zernûcî, vr. 3a, Tûsî, s. 274. Buradaki kible ve namaz vakitlerini bilmek gibi meseleler dışında ifadesi *Talimü'l-müteallim*'de ilm-i nücûm ile ilgili diğer satırları müteakip gelmektedir.

31 Bk. Zernûcî, vr. 3a-3b.

32 Bk. Tûsî, s. 274.

33 Krş. Zernûcî, vr. 3b, Tûsî, s. 274.

34 Şirinov bu bilgiden hareketle eserin Tûsî'ye ait olmama ihtimalinin kuvvetli olduğunu söylemektedir. Şirinov, Nasîrüddin Tûsî'de..., s. 54.

35 Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, 1.

36 Krş. Zernûcî, vr. 3b, Tûsî, s. 274.

rına *emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münkerde bulunmak suretiyle İslâm'ı ibkâ etmeye* niyet etmesi gerekir.”³⁷ Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker esası, *Talimü'l-müteallim*'de bu bölümün ilerleyen satırlarında şöyle yer almaktadır: “İyiliği emretmek, kötülüğü nehyetmek, hakkı geçerli kılmak için bir makama talip olmakta bir sakınca yoktur.”³⁸ *Âdâbu'l-müteallim*'de, emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker esasının daha fazla öne çıkarılmasında Tûsî'nin İmâmiyye mezhebine bağlı olmasının etkili olduğunu düşünmekteyiz. Zira Mutezile mezhebinin inanç esaslarından olan *emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münkerin* İmâmiyye mezhebinde de önemli bir yeri bulunmaktadır.³⁹ Zernûcî ise İslâm'ı ibkâ etmenin ilimle olacağını, cehaletle zühd ve takvanın sahih olamayacağını vurgulamaktadır.⁴⁰ Devamında Zernûcî, öğrencinin akıl nimeti ve beden sağlığı için Allah'a şükretmesi, ilmi ikbal için, dünya menfaati için ve makam için istememesi gibi hususlar üzerinde durmaktadır.⁴¹ Öğrencide bulunması gereken şu vasıfların ise iki eserde de müşterek olduğu görülmektedir: “İlim talibinin zorluklara sabretmesi, gücü nispetinde gayret göstermesi, ömrünü hakir dünya hayatı için harcamaması, dünyaya tama' etmek suretiyle nefsinin zelil etmemesi ve tekebbürden kaçınması gerekir.”⁴² *Âdâbu'l-müteallim*'de ikinci bölüm bu ifadelerle bitmektedir. *Talimü'l-müteallim*'de ise ilaveten öğrencinin iffetli olması istenmekte, alçakgönüllü olmasının gereği ile ilgili şiir ve sözlerle yer verilmektedir. Zernûcî bu bölümde son olarak ilim talibinin Ebu Hanîfe'nin Ebu Yusuf'a yazdığını vasiyeti öğrenmesi gerektiğini ifade etmekte, bu vasiyeti arayanın bulacağını belirtmektedir.⁴³

Üçüncü Bölüm: İlim, Hoca, Arkadaş Seçimi ve Sebat Etme

İki eserde de bölüme “İlim talibinin her ilmin en iyi konularını seçmesi, din işleriyle ilgili olarak hal-i hazırda ihtiyaç duyulanı, sonra gelecekte ihtiyaç duyulanı seçmesi, ilm-i tevhide ve Allah'ı delille bilmeye öncelik vermesi gerekir” şeklinde bire bir aynı ifadelerle başlanmaktadır.⁴⁴ *Talimü'l-müteallim*'de yer alıp *Âdâbu'l-müteallim*'de yer verilmeyen mukallidin imanı sahih ise de delile dayanmayı terk ettiği için günahkârdır⁴⁵ açıklamasının ardından her iki metin de şöyle devam etmektedir: “Yeni bilgileri değil, kadim bilgileri tercih etmesi (gerekir.) Kadim bilgilere yönelin, yeni bilgilerden sakının, demişlerdir.”⁴⁶ Burada ilk defa Tûsî'nin metninde Zernûcî'nin incelediğimiz nüshasında bulunmayan “Size metin lazımdır, denildiği üzere, haşiyeleri değil asıl metinleri tercih etmesi gerekir” satırları yer almaktadır.⁴⁷ Zernûcî, büyük âlimlerin vefatından sonra ortaya çıkan cedel ve hilaf ilmiyle meşgul olmaktan sakınılması gerektiğini, zira bu ilimlerin öğrenciyi fıkıhtan uzaklaştırdığını, ömrü zayı ettiğini, Müslümanlar arasında nefret ve düşmanlığa sebep olduğunu söyleyerek konuya devam etmektedir. İçerisinde fıkıhın önemine işaret eden bu satırlardaha evvel olduğu gibi burada da *Âdâbu'l-müteallim*'de yer almamaktadır.

37 Krş. Zernûcî, vr. 3b, Tûsî, s. 274.

38 Zernûcî, vr. 4a.

39 Bk. Vesailü'l-Şia, XI, Cevahiru'l-Kelam, XXI, Tahriru'l-Vesile, II'den. http://www.taqrîb.info/turkish/index.php?option=com_content&view=article&id=320:mutezile-mezhebinin-ilkeleri&catid=2:feraghe-kalami&Itemid=30 (erişim: 10.11.2014)

40 Krş. Zernûcî, vr. 3b, Tûsî, s. 274.

41 Bk. Zernûcî, vr. 4a.

42 Krş. Zernûcî, vr. 4a, Tûsî, s. 274.

43 Zernûcî, vr. 4b. Söz konusu vasiyet incelediğimiz nüshanın sonunda mevcuttur. Bk. Zernûcî, vr. 25b-27b.

44 Krş. Zernûcî, vr. 4b, Tûsî, s. 274.

45 Zernûcî, vr. 4b.

46 Krş. Zernûcî, vr. 4b, Tûsî, s. 274.

47 Tûsî, s. 274.

Hoca seçimiyle ilgili olarak iki eserde de hocanın en bilgili, en çok Allah'tan korkan (vera sahibi) ve en yaşlısını seçmek gerektiği belirtilmektedir.⁴⁸Tûsî, *Talimü'l-müteallim*'deki Ebu Hanîfe'nin hoca seçimine dair verilen örneği geçmektedir.⁴⁹İstîşare bahsinde ise, Zernûcî'nin "öğrencinin hangi ilmi seçeceği konusunda istîşarede bulunması gerekir"⁵⁰ cümlesini almakla yetinmektedir. Zernûcî ise, her konuda istîşarede bulunmak gerektiğini, Allah'ın peygambere çevresinde kendisinden daha akıllı biri olmadığı halde böyle emrettiğini söyledikten sonra Hz. Ali'nin, Cafer-i Sadık'ın istîşarenin önemini gösteren sözlerini nakletmektedir. Sonrasında Tûsî, Zernûcî'nin Hakim'in Buhara'ya giden öğrenciye tavsiyesi şeklinde verdiği kısmı isim zikretmeden şu şekilde aktarmaktadır: "Öğrenci öğrenim yapmak üzere gittiği bir belde hoca seçme konusunda acele etmemeli, terketmeyeceği, başkasına gidip ilminin bereketi kalmayacağı bir duruma düşmemek için bir hoca seçinceye kadar iki ay beklemeli."⁵¹ Ardından iki metinde hemen hemen aynı olan şu satırlar bulunmaktadır: "Bir hocaya ve kitaba sonuna kadar sabır ve sebat göstermesi, bir fende (işte, alanda, ilim dalında) mahir olmadan başka bir fenle meşgul olmaması, zaruri olmadıkça başka bir beldeye gitmemesi gerekir. Çünkü bu saydıklarımızın hepsi ilim tahsiline yaklaştıran işleri dağıtır, kalbi meşgul eder ve vakti zayi eder."⁵² Talimü'l-müteallim'de konuya 'nefsin ve hevânın isteklerine, sıkıntılara ve belalara sabretmek gerekir' cümlesinin ardından şiir ve atasözleri ile devam edilmektedir.⁵³

Arkadaş seçimi konusunda Tûsî "çalışkan, vera sahibi, dürüst tabiatlı"⁵⁴ olanı seçmek, tembel, zamanını boşa harcayan, çok konuşan fitne fesada sebep olandan kaçmak gerekir" şeklinde Zernûcî ile hemen hemen aynı ifadeleri kullanmaktadır. Burada dikkatimizi çeken Zernûcî'nin eserinde geçen Arapça şiirleri almayı tercih etmediğini gördüğümüz Tûsî'nin "Kötü arkadaş zehirli yılanın daha kötüdür, kötü arkadaşın sakınmaya çalış. Yılanın kötülüğü bu hayatla sınırlıdır, arkadaşın kötülüğü ise hem bu hayata hem imana dokunur"⁵⁵ anlamındaki Farsça şiiri aynen almasıdır. Bu şiirin öncesinde geçen Arapça şiirlere ve fitrat hadisine yer vermeyen Tûsî, Zernûcî'nin bu bölümdeki "Toprağı nasıl vasfıyla tanıyorsan, seçeceğin arkadaş da arkadaşından tanı, denilmiştir" şeklindeki son cümlesini aynen alıntılanmıştır.⁵⁶Sonrasında Zernûcî 'İlim ve Ehline Saygı' başlığı altında yeni bir bölüme başlarken, Tûsî Girişte de belirttiğimiz üzere onun dördüncü bölümde bahsettiği hususları üçüncü bölümde vermeye devam etmiştir.

Dördüncü Bölüm: İlim ve Ehline Saygı (Zernûcî)

Zernûcî bu bölüme ilim talibinin ilme ulaşp ondan istifade edebilmesinin ancak ilim ve ehline saygı göstermekle olacağını ifade ederek başlamaktadır.⁵⁷ Bu konuya üçüncü bölümde yer veren Tûsî'nin ise "İlme ve ehline tazimin nihai noktası olarak kalple tazimde bulunmak gerekir" dedikten sonra Zernûcî'nin "Hürmet itaatten daha hayırlıdır, denilmiştir" aktarımına yer verdiği

48 Krş. Zernûcî, vr. 5a, Tûsî, s. 274.

49 Bk. Zernûcî, vr. 5a.

50 Krş. Zernûcî, vr. 5a, Tûsî, s. 274.

51 Zernûcî bu cümleyi 'hocayı üzer' şeklinde bitirmektedir. Krş. Zernûcî, vr. 5a-5b, Tûsî, s. 274-275.

52 Krş. Zernûcî, vr. 5b, Tûsî, s. 275.

53 Bk. Zernûcî, vr. 5b.

54 İlave olarak *Talimü'l-müteallim*'de anlayışlı ifadesi bulunmaktadır. Bk. Zernûcî, vr. 5b.

55 Krş. Zernûcî, vr. 5b-6a, Tûsî, s. 275.

56 Krş. Zernûcî, vr. 6a, Tûsî, s. 275.

57 Zernûcî, vr. 6a.

görülmektedir.⁵⁸ Zernüci bu sözü “İnsan, Allah’a isyan etmekle, masiyetle kâfir olmuyor, ama Allah’ın emir ve yasaklarını küçümsemek suretiyle kâfir oluyor” şeklinde açıklayarak hocaya tazimin ilme tazim olduğunu belirtmektedir. Devamında Zernüci’nin eserinde Hz. Ali’nin meşhur ‘bana bir harf öğretenin kölesi olurum’ sözüne yer verilmekte, hocaya saygının gereği yapılması gerekenler zikredilmektedir.⁵⁹

Zernüci’nin hocaya saygıyla ilgili yazdığı satırların çoğunu eserine dâhil etmeyen Tüsi, onun kitaba saygıyla ilgili “temiz olmadıkça (abdestsiz) kitap ele alınmamalı” cümlesini elimizdeki nüshada bulunmayan *mütalaa edilmemeli, ders okunmamalı* diye ilavede bulunarak aktarmaktadır.⁶⁰ Sonrasında Zernüci konuya âdeti olduğu üzere âlimlerden ve hocalarından konuya dair rivayetlerle devam etmektedir.⁶¹ Tüsi’nin almadığı bu rivayetlerin ardından iki metin de “Yazıyı güzel yazmak, çok ince (okunaksız) yazmamak, zaruret olmadıkça yazının üstüne haşiye yazmamak gerekir” ifadesiyle devam etmektedir. Burada Tüsi, *Talimü’l-müteallim*’de Ebû Hanife’nin ince yazan öğrencisine söylediği ‘Yaşarsan pişman olursun, ölürsen arkandan kötü konuşulur’ şeklindeki sözünü *Ebu Hanife* ismini atlayarak ‘Yaşarsa pişman olur, ölürse arkasından kötü konuşulur’ şeklinde aktarmaktadır.⁶² Ardından *Talimü’l-müteallim*’de, kitabın Ebu Hanife’nin tercih ettiği üzere dörtgen şeklinde olması, selefın değil filozofların icadı olduğu için kırmızı mürekkep kullanılmaması, beraber ilim öğrenilen arkadaşlara da saygılı olmak gerektiği, öğrencinin faydalanabilmek için hocasına ve kendinden üstün arkadaşlarına tabasbus edebileceği gibi hususlar yer almaktadır. Tüsi, bu yazılanlardan hocaya ve arkadaşına tabasbus etme hususuna ileride İstifade ile ilgili bölümde yer vermektedir. Kendisi de bir filozof olan Tüsi’nin filozofların icadı olduğu düşüncesiyle karşı çıkılan şeyleri almamış olması şaşırtıcı değildir.

Bu bölümde Tüsi’nin almayı tercih ettiği diğer satırlar şunlardır: “İlmi küçümseyerek değil tazim ve hürmetle dinlemek gerekir...⁶³ Kendi kendine bir ilim dalını seçmemeli, seçme işini hocaya bırakmalı, çünkü hocanın tahsili esnasında edindiği konuyla ilgili tecrübesi vardır, kime neyin uygun olduğunu daha iyi bilir...⁶⁴ Öğrencinin zaruret olmadıkça hocaya yakın oturmaması gerekir, bilakis arada bir yay mesafesi kalmalıdır, çünkü bu tazime daha uygundur. Ve öğrencinin kötü ahlaktan sakınması gerekir. Kötü ahlak manen köpekliktir ve Resulullah, ‘İçinde köpek ve suret bulunan eve melekler girmez’⁶⁵ demiştir.”⁶⁶ Zernüci bu bölümde son olarak kötü ahlaka dair hususların bu kitabın konusu dışında kaldığını ve Ahlak kitabında bulunabileceğini ifade etmekte, kötü huylardan sadece kibir üzerinde durmakta ve kibrin kötülüğüne dair atasözü ve şiirlerle konuyu bitirmektedir.⁶⁷

58 Krş. Zernüci, vr. 6a, Tüsi, s. 275.

59 Zernüci bu bağlamda hocanın önünde yürümek, makamında oturmamak, yanında çok konuşmamak, bıkkınlık zamanlarında bir şey sormamak, derse vaktinde gelmek, Allah’a isyanı gerektirmeyen emirlerini yerine getirmek, hocaya saygıdan dolayı çocuklarına da saygı göstermek gibi hususlara ve âlimlerin hayatından örneklerle yer vermektedir. Bk. Zernüci, vr. 6b. Tüsi ise bu bölümde hocaya saygıyla ilgili sadece zaruret olmadıkça yakınında oturmamayı zikretmektedir. Bk. Tüsi, s. 275.

60 Krş. Zernüci, vr. 7a, Tüsi, s. 275.

61 Bk. Zernüci, vr. 7a-7b.

62 Krş. Zernüci, vr. 7b, Tüsi, s. 275.

63 Zernüci burada öğrencinin bir meseleyi bin kere dinlemiş olsa bile saygı ile dinlemesi gerektiğini söylemektedir. Bk. Zernüci, vr. 8a.

64 Burada *Talimü’l-müteallim*’de eskiden hangi ilim dalının seçileceğine dair hocaların tercihte bulunduğunu gösteren örnekler zikredilmektedir. Bk. Zernüci, vr. 8a-8b.

65 Buhari, *Bed’ul-halk*, 7.

66 Krş. Zernüci, vr. 8a-8b, Tüsi, s. 275-276.

67 Bk. Zernüci, vr. 8b.

Görüldüğü gibi Tûsî, Zernüci'nin bu bölümde yazdığı birçok hususu eserine dâhil etmemiştir. Belki de bu nedenle ayrı bir bölüm açmayı tercih etmemiş olabilir.

Beşinci Bölüm (Dördüncü Bölüm, Tûsî): Derse Çalışma, Devam Etme ve Gayret Gösterme

İki eserde de bölüm, ufak sayılabilecek farklar hariç aynı cümlelerle başlamaktadır: “Sonra öğrenci mutlaka çaba sarfetmeli, istikrarlı bir şekilde çalışmalı ve devam etmelidir...⁶⁸ ‘Kim birşeyi ister ve gayret gösterirse bulur, kim bir kapıyı çalar da kapıdan ayrılmazsa içeri girer’ denilmiştir. Başka bir sözde de ‘çalıştığın⁶⁹ ölçüde dilediğine nail olursun’ denilmiştir. Yine, ‘öğrenmede⁷⁰ üç kişinin gayretine ihtiyaç duyulur: öğrencinin, hocanın ve hayatta ise babanın’ denilmiştir⁷¹ Zernüci bu satırların devamında konuyla ilgili şiirlere yer vermektedir.⁷² Âdeti olduğu üzere bu şiirleri eserine dâhil etmeyen Tûsî, şiirleri takip eden kısmı aynı satırlarla ama takdim tehir yaparak şu şekilde almıştır: “Öğrencinin gecenin evvelinde ve sonunda ders çalışması ve öğrendiklerini tekrar etmesi gerekir. Zira akşam ve yatısı arası ile seher vakti mübarek vakitlerdir. ‘Gece uyku uyumayanın, gündüzün kalbi ferah olur’ denilmiştir.”⁷³ Ardından Tûsî, Zernüci'nin yer verdiği iki şiirden birinin ‘Ömrünün gençlik yıllarını ganimet bil’⁷⁴ mısraını, ‘öğrencinin ömrünün gençlik yıllarını, gençliğinin ilk zamanlarını ganimet bilmesi gerekir’ diye aktarmaktadır.⁷⁵ Sonrasında iki eser de şöyle devam etmektedir: “Kendini zayıf düşürecek, çalışmaya engel olacak tarzda kendini zorlamak, bilakis bu konuda kendine karşı merhametli olmak gerekir, çünkü herşeyde merhametli olmak esastır...⁷⁶ İlim talibinin ilimde yüce bir hedefi olması gerekir, zira kişi hedefi sayesinde kuş gibi uçar...⁷⁷ Öğrencinin kitabın bir kısmını öğrenebilmesi için, hedefinin kitabın tamamını ezberlemek olması gerekir.⁷⁸ Hedefi olur, gayreti olmazsa veya gayreti olur yüksek bir hedefi olmazsa ilimden çok az bir şey elde eder.”⁷⁹ *Talimü'l-müteallim*'de konunun devamında yer alan şiir ve hikâyelere, İmam-ı Azam'ın Ebu Yusuf'a söylediklerine *Âdabu'l-müteallimin*'de yer verilmediği görülmektedir.

İlmin önemi ve üstünlüğüne dair yazılanlar iki eserde de hemen hemen aynıdır: “İlim talibinin gayret etmek, istikrarlı bir şekilde çalışmak ve ilmin faziletleri⁸⁰ hakkında düşünmek suretiyle kendisini tahsile yöneltmesi gerekir. Zira ilim bakidir, mal⁸¹fanidir...⁸² İlim ebedi

68 *Talimü'l-müteallim*'de burada “Bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz” (Ankebüt 29/69) ayeti yer almaktadır. Bk. Zernüci, vr. 8b.

69 Bu ifade *Talimü'l-müteallim*'de *arzu ettiğin* şeklindedir. Zernüci, vr. 8b.

70 Zernüci öğrenmeyle beraber *tefakkuhta* ifadesini de kullanmaktadır. Zernüci, vr. 8b.

71 Krş. Zernüci, vr. 8b-9a, Tûsî, s. 276.

72 Bk. Zernüci, vr. 9a.

73 Krş. Zernüci, vr. 9a, Tûsî, s. 276.

74 Müstensih burada gençlik yıllarının yirmi yaşla kırk yaş arası olduğunu şerh düşmüştür. Bu da eserde ilim talibinden kastın günümüzdeki yetişkin olduğunu göstermektedir. Bk. Zernüci, vr. 9b.

75 Krş. Zernüci, vr. 9b; Tûsî, s. 276.

76 Bu cümlelerin devamında Zernüci konuyla ilgili bir hadis-i şerife yer vermektedir. Bk. Zernüci, vr. 9b.

77 Zernüci bu sözü bir şiirle açıkladıktan sonra, bir sonraki cümleye ‘bir şeyi elde etmenin ilk yolu gayret göstermektir’ şeklinde başlamaktadır. Bk. Zernüci, vr. 9b.

78 Bu cümle *Talimü'l-müteallim*'de ‘Kimin hedefi Muhammed b. Hasan'ın kitaplarını ezberlemek için olur da buna çalışırsa kitapların çoğunu ya da yarısını ezberler’ şeklindedir. Zernüci, vr. 9b.

79 Krş. Zernüci, vr. 9b; Tûsî, s. 276.

80 Bu ifade *Âdabu'l-müteallimin*'de *faziletleri ve incelikleri* şeklindedir. Tûsî, s. 276.

81 Tûsî, mal yerine *onun dışındakiler* ifadesini kullanmaktadır. Tûsî, s. 276.

82 Burada Zernüci, Hz. Ali'nin malın yok olup Allah'ın ilminin yok olmayacağına dair beytini aktarmaktadır. Bk.

hayattır.”⁸³ Ardından Tûsî, Zernûcî’nin hocası *Merginânî*’den naklettiği ‘Cahiller ölmeden önce ölürler, âlimler ölse de diridirler’ mısraını ‘Âmil müminler ölseler de diridirler’ şeklinde isim zikretmeden nakletmektedir.⁸⁴ *Talimü’l-müteallim*’deki bu mısraın devamında yer alan şiirleri-yine eserine almadığını gördüğümüz Tûsî, Zernûcî’nin şu cümleleriyle konuya devam etmektedir: “Akıllı kişi için ilmin lezzeti”⁸⁵ ilim tahsiline davetçi olarak yeter. Tembellik balgam ve rutubetin çokluğundan olur, onu azaltmanın yolu yemeği azaltmaktır...⁸⁶ Unutma, balgamın çokluğundandır. Çok balgamın sebebi çok su içmek, çok su içmenin sebebi çok yemektir. Kuru ekmek balgamı keser. Kuru üzüm yemek de balgamı keser. Ancak su içmeye ihtiyaç duyurup balgamı artırmasın diye üzümü çok yememek gerekir. Misvak kullanmak balgamı azaltır ve ezberleme ve anlayış gücünü artırır...⁸⁷ Kusmak da balgamı ve rutubeti azaltır. Yemeği azaltmanın yolu, az yemenin sıhhat ve iffet gibi faydaları üzerinde⁸⁸ çok yemenin ise hastalık, tembellik, anlayış kıtlığı gibi zararları üzerinde düşünmektir. ‘Mideyi doldurmak zekâyı yok eder’ denilmiştir.⁸⁹ Yağlı, en latif, en iştah açan yemekleri önce yemek lazımdır. Namaz, oruç vb. gibi taaatleri yerine getirebilme amacı dışında yemek için⁹⁰ çaba sarfetmemek gerekir.”⁹¹ Görüldüğü üzere, Tûsî tembellikle ilgili yazılanları hiç kısaltmaya gitmeden nerdeyse aynen almıştır.

Altıncı Bölüm(Beşinci Bölüm, Tûsî): Derse Başlama, Ders Çalışma Süresi, Düzeni

Zernûcî bu bölüme hocası *Merginânî*’nin derse Çarşamba günü başladığını aktararak başlar-ken Tûsî ‘Derse Çarşamba günü başlamak gerekir’ şeklinde konuya girmektedir. Her iki metinde de ‘Çarşamba günü başlanan iş tamam olur’ hadisi⁹² yer almakla beraber Zernûcî hadisi, hocası *Merginânî*’den naklen zikretmekte, aynı şekilde *Ebu Hanife*’nin de hocasından bu hadisi rivayet ederek derslerini Çarşamba günü başlattığını ifade etmektedir.⁹³ Tûsî, Zernûcî’nin *Ebu Yusuf el-Hemedânî*’nin işlerini Çarşamba gününe rastlatmasının sebebi olarak aktardığı satırları da isim zikretmeden şu şekilde yazmaktadır: “Her hayırlı işin Çarşamba günü vaki olması gerekir, denilmiştir. Bu çarşambanın Allah’ın içinde nur yarattığı bir gün olması sebebiyledir. Kâfirlerin hakkında mübarek olmayan gün, müminler için mübarektir.”⁹⁴

Derse çalışma süresi ile ilgili olarak iki eserde de şu satırlar yer almaktadır: “Dersin miktarı yeni başlayanlar için iki kere okuyunca öğrenecek ve ezberlenecek kadar olmalıdır...”⁹⁵ Başlan-

Zernûcî, vr. 10b.

83 Krş. Zernûcî, vr. 10a-10b; Tûsî, s. 276.

84 Krş. Zernûcî, vr. 10b; Tûsî, s. 276.

85 Bu ifade *Talimü’l-müteallim*’de *ilmin, fıkın ve fehmin lezzeti* şeklindedir. Bk. Zernûcî, vr. 11a.

86 Sonraki cümleye Zernûcî *yemîn ittifak ettiğini* söyleyerek başlamaktadır. Bk. Zernûcî, vr. 11a.

87 Burada Zernûcî ilave olarak, misvak kullanmanın sünnet olduğunu, namazın ve Kur’an okumanın sevabını artırdığını belirtmektedir. Bk. Zernûcî, vr. 11a.

88 Zernûcî burada kısa bir şiire yer vermektedir. Bk. Zernûcî, vr. 11a-11b.

89 Burada *Talimü’l-müteallim*’de Calinus’un konuyla ilgili bir sözü yer almakta olup bir sonraki cümleye *yemeği azaltmak için* ifadesiyle başlanmaktadır. Bk. Zernûcî, vr. 11b.

90 Bu ifade *Âdâbu’l-müteallimîn*’de *yemek ve uyku için* şeklindedir. Tûsî, s. 277.

91 Krş. Zernûcî, vr. 11a-11b; Tûsî, s. 276-277.

92 Ebu’l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavî, *el-Mekâsîdül’l-hasene fi beyânî kesîrin mine’l-ehâdisi’l-müştehirâ ‘ale’l-elsine*, Beyrut, 1405, s. 574.

93 Krş. Zernûcî, vr. 11b; Tûsî, s. 277.

94 Krş. Zernûcî, vr. 11b-12a; Tûsî, s. 277.

95 Bundan sonra *Talimü’l-müteallim*’de, her gün bir kelime ilave edilmesi ve dersin miktarının azar azar çoğaltılması gerektiği belirtilmektedir. *Âdâbu’l-müteallimîn*’de ise dersin miktarını yumuşaklık ve tedric ile artırmak gerektiği

gıçta dersin miktarı uzar 10 tekrara ihtiyaç duyulursa, sonunda da aynı şekilde 10 tekrara ihtiyaç duyulur. Çünkü öğrenci buna alışır, ancak çok çaba sarfederek bu âdetinden kurtulabilir. Hep 10 defa tekrar etmek ister. 'Ders bir harf ise tekrar bindir' denilmiştir.⁹⁶ Bu satırların devamında Zernüci'nin hocası Şerefuddin Ukaylî'nin kendi hocalarından rivayeti olarak naklettiği şu sözleri Tûsî yine isim zikretmeden aktarmaktadır: "Öğrenci kendisi için anlaması en kolay olanla derse başlamalıdır. Hocalar yeni başlayanlar için küçük risaleler seçerlerdi, çünkü bunlar anlaşılıp ezberlenmeye daha uygundu."⁹⁷

Sonrasında Tûsî'nin şiirler ve bazı sözler hariç *Talimü'l-müteallim*'deki satırları neredeyse aynen aldığı görülmektedir: "Yazıya, ezberleyip çokça tekrar edildikten sonra geçmelidir. Öğrenci anlamadığı bir şeyi ıktibas etmemelidir, çünkü o bıkkınlık verir, anlayışı /zekayı öldürür, vakti zayi eder. Öğrenci dersi hocasından dinlemek, tefekkür etmek ve çok tekrar etmek suretiyle anlamaya çalışmalıdır. Ders az tekrar ve teemmül çok olursa konu idrak edilir ve anlaşılır.⁹⁸ İki harfi ezberlemek, iki yük kitabı dinlemekten daha hayırlıdır, denilmiştir. Öğrenci anlamakta gevşeklik gösterir, bir yada iki defa çalışmazsa bunu âdet edinir ve basit bir sözü bile anlamaz hale gelir. Bu sebepten gevşeklik göstermeyip bilakis çalışması, Allah'a dua edip tazarruda bulunması gerekir. Çünkü O kendisine dua edene, isteyene icabet eder...⁹⁹ Öğrencinin dersi ile ilgili müzakere, mutaraha ve münazarada bulunması gerekir. Ancak bunun insaf, teenni ve teemmülle yapılması, kavga ve gürültüden sakınılması gerekir. Zira münazara ve müzakere meşverettir, meşveret de doğruyu ortaya çıkarmak içindir. Bu ancak insaf ve teemmüle sağlanır, kavga gürültüyle elde edilmez...¹⁰⁰ Mutaraha ve münazaranın faydası sırf tekrardan daha güçlüdür. Zira onda hem tekrar hem de tekrardan fazlası vardır. Bir saat mutaraha bir ay tekrardan hayırlıdır, denilmiştir. Ancak düzgün tabiatlı insaf sahibi biriyle yapılmak şartıyla. Tabiatı düzgün olmayan inatçı kimselerle müzakereden kaçınmak gerekir. Zira insan tabiatı etkiye açıktır, ahlak sirayet edicidir, yakınlık tesir edicidir."¹⁰¹

"İlim talibinin her zaman ilmin incelikleri hakkında düşünmesi ve bunu alışkanlık haline getirmesi gerekir, zira incelikler düşünmek suretiyle idrak edilir. Bu yüzden 'düşün idrak edersin'¹⁰² denilmiştir. Konuşulan sözün doğru olabilmesi için konuşmadan önce mutlaka düşünmek gerekir. Söz ok gibidir, hedefine varabilmesi için konuşmadan önce düşünmek suretiyle ok gibi düzgün olması gerekir. *Usûl-i Fıkıh*'ta¹⁰³ münazara yapan *fakihin* sözünü düşünerek söylemesinin büyük bir esas olduğu söylenmektedir...¹⁰⁴ her zaman ve durumda herkesten faydalanılmalıdır.

ifade edilmektedir. Krş. Zernüci, vr. 12a; Tûsî, s. 277.

96 Krş. Zernüci, vr. 12a; Tûsî, s. 277. Zernüci bu satırları *Ebu Hanife*'nin *Zernecrî*'den aktardığını belirtmektedir. Tûsî'nin burada da isimleri zikretmediği görülmektedir.

97 Krş. Zernüci, vr. 12a; Tûsî, s. 277.

98 Klasik eserlere dair sırf ezberciliğin teşvik edildiği şeklindeki yaygın kanaatin doğru olmadığı görülmektedir. Her iki eserde de sadece ezberlemekten bahsedilmemekte, ilim talibi düşünmeye de sevk edilmekte; ilerleyen satırlarda müzakere ve münazaranın gereği üzerinde durulmaktadır. Bk. Zernüci, vr. 12a, 12b-13a; Tûsî, s. 278.

99 Devamında Zernüci, hocası *Hammad b. İbrahim b. İsmail es-Saffârî*'nin kendilerine yazdırdığı uzunca bir şiire yer vermektedir. Bk. Zernüci, vr. 12b.

100 Zernüci burada *Muhammed b. Yahya*'nın bir sözünü aktarmaktadır. Bk. Zernüci, vr. 13a.

101 Krş. Zernüci, vr. 12a-13a; Tûsî, s. 277-278. Zernüci burada kısa bir şiire yer vermektedir.

102 Bu cümle *Âdâbu'l-müteallimin*'de 'düşünmekle idrak olunur' şeklindedir. Bk. Tûsî, s. 278.

103 Klasik eserlere dair sırf ezberciliğin teşvik edildiği şeklindeki yaygın kanaatin doğru olmadığı görülmektedir. Her iki eserde de sadece ezberlemekten bahsedilmemekte, ilim talibi düşünmeye de sevk edilmekte; ilerleyen satırlarda müzakere ve münazaranın gereği üzerinde durulmaktadır. Bk. Zernüci, vr. 12a, 12b-13a; Tûsî, s. 278.

104 Burada *Talimü'l-müteallim*'de kısa bir söz ve şiir yer almaktadır. Bk. Zernüci, vr. 13a-13b.

Resulullah (sav); ‘Hikmet, yani ilim, müminin yitiğidir, nerede bulursa onu alır’ demiştir.¹⁰⁵ Saf, duru olanı al, bozuk olanı bırak, denilmiştir.”¹⁰⁶ Akabinde Tûsî’nin *Âdâbu’l-müteallimîn*’e dâhil etmediği satırlarda, Zernûcî öncelikle hocası *Fahrüddîn el-Kâşânî*’den Ebu Yusuf’un karşısına çıkan herkesten istifade etmekten çekinmediğini gösteren onun cariyesi ile arasında geçen fıkha dair bir konuşmayı nakletmektedir. Bu rivayetten hareketle herkesten istifade etmenin mümkün olduğuvurgulanmaktadır Çok soru sormanın önemiyle ilgili olarak İbni Abbas’tan aktarılan bir anekdotun ardından ilk devirlerde öğrenciye “ne dersin?” adı verilmesinin, öğrencilerin ilim sahiplerine bu şekilde soru sormalarından kaynaklandığı belirtilmektedir. Sonrasında ilim ve fıkıh tahsilinin geçim temini için çalışmakla birleştirilebileceğini göstermek amacıyla, İmam-ı Azam *Ebu Hanîfe*’nin kumaş ticareti yaptığı sırada dükkanında çok mutaraha ve müzakere bulunarak fakih olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁷

Talimü’l-müteallim’deki uzun sayılabilecek bu kısmı eserine dâhil etmeyen Tûsî’nin arada geçen şu ifadeyi almakla yetindiği görülmektedir: “Akıl ve beden sağlığı yerinde birinin öğrenmeyi¹⁰⁸ terketmek için ileri sürebileceği bir özür yoktur.”¹⁰⁹ Zernûcî’nin ‘fıkıh öğrenmeyi terk’ ifadesini sadece ‘öğrenmeyi terk’ şeklinde aktaran Tûsî, devamında gelen *Ebu Yusuf* ve *Ebu Hanîfe*’den yapılan nakilleri de eserine almamaktadır. “Öğrencinin dil ve diğer azalarıyla Allah’a şükürle meşgul olması, fakirleri ve başkalarını malla gözetmesi, tevfiğ ve hidayeti Allah’tan istemesi gerekir. Muhakkak ki Allah hidayet isteyene hidayet edendir” satırları ise iki eserde de müşterektir.¹¹⁰ Bu satırları müteakip *Talimü’l-müteallim*’de *Ehl-i Sünnet ve’l Cemaat*’ın hak mezhep oluşuyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “*Hak ehli ki onlar Ehl-i Sünnet ve’l Cemaattir*, hidayeti Allah’tan istemişler, Allah da onları hidayete erdirmiş ve onları sapıklıktan kurtarmıştır. Dalâlet ehli ise reylerini ve akıllarını beğenerek hakkı bu aciz mahluktan yani akıldan istemişlerdir. Akıl da gözün herşeyi görememesi gibi herşeyi idrak edemediği için aciz düşüp sapmışlar ve saptırmışlardır. Peygamber de ‘Kendini bilen rabbini bilir, demiştir.¹¹¹ Kendi acziyetini bilen nefsine ve aklına güvenmez, Allah’a tevekkül edip hakkı O’ndan ister.”¹¹² Ömrünün büyük kısmını İmâmîyye mezhebine bağlı olarak geçiren Tûsî’nin bu satırları almama sebebinin tahmin etmek zor olmasa gerektir. Kendisi burada sadece Zernûcî’nin şu cümlesine yer vermektedir: “Kim Allah’a *tevekkül* ederse Allah ona yeter ve onu doğru yola ulaştırır.”¹¹³ Bu ifadenin ardından *Talimü’l-müteallim*’de, *Huluvânî* ve *Muhammed b. Hasan*’ın hayatından örneklerle öğrencinin cimrilikten kaçınması, malıyla kitap satın alması ve malını kitabın istinsah edilmesi için harcaması gibi konulardan bahsedilmektedir.¹¹⁴

Sonrasında her iki eser de şu şekilde devam etmektedir: “Öğrencinin hedefinin büyük olup, insanların malına tama’ etmemesi gerekir. Resulullah ‘Tamahkârlıktan sakının, çünkü o fakirliktir’ demiştir.”¹¹⁵ Öğrenci sahip olduğu malıyla cimrilik etmemeli, bilakis kendisi ve başkaları

105 İbn Mâce, *Zühed*, 15.

106 Krş. Zernûcî, vr. 13b; Tûsî, s. 278.

107 Bk. Zernûcî, vr. 13b.

108 Bu ifade *Talimü’l-müteallim*’de ilim ve fıkıh öğrenmeyi şeklindedir. Bk. Zernûcî, vr. 13b.

109 Krş. Zernûcî, vr. 13b; Tûsî, s. 278.

110 Krş. Zernûcî, vr. 14a; Tûsî, s. 278-279.

111 Ali el-Kari, *el-Esrarü’l-merfûa fi’l-ahbari’l-mevdûa*, Beyrut, ts., s. 351. Müellif, bu rivayetin hadis olarak aslının bulunmadığını ifade etmektedir.

112 Zernûcî, vr. 14a.

113 Krş. Zernûcî, vr. 14b; Tûsî, s. 279.

114 Bk. Zernûcî, vr. 14b.

115 Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca’fer b. Hayyan el-Ensârî İsbahânî Ebûş-Şeyh, *Kitâbü’l-emsal fi’l-hadisî’n-nebevi*, Bombay, 1408, s. 266.

için harcamalıdır. Nebi (sav), 'Fakirlik korkusu nedeniyle insanların hepsi fakirlik içindedir' demiştir.¹¹⁶ İlk zamanlarda başkalarının mallarına tama' etmemek için önce meslek öğrenip sonra ilim öğreniyorlardı.¹¹⁷ Hikmetli bir sözde başkalarının malıyla zenginlik dileyen fakir olur, denilmiştir. Âlim tamahkâr olduğunda ilme saygısı kalmaz, hakkı söylemez"¹¹⁸ Zernûcî'nin eserinde ilaveten yalnız Allah'tan korkmak ve yalnız Allah'tan ummak mevzuu üzerinde durulmaktadır.

"Öğrenci dersi ne kadar tekrar edeceğinin sayısını kendine göre belirlemeli ve belirlediği sayı kadar tekrarda bulunmalıdır. Zira tekrarda belirlediği sayıya ulaşmadıkça ders kalbine yerleşmez. Öğrencinin dünkü dersi beş kez, önceki günkü dersi dört kez, üç gün önceki dersi üç kez, dört gün önceki dersi iki kez ve beş gün öncekini bir kez tekrarlaması gerekir. Bunun ezberlemeye ve tekrara daha uygun olduğu iddia edilir. Tekrarın sessiz, ürkek bir şekilde yapılmaması gerekir. Zira ders ve tekrar kuvvetlice ve canlı yapılmalıdır, ancak kuvvetten düşürecek tarzda da olmalıdır. İşlerin en hayırlısı ortasıdır."¹¹⁹ Bu satırlar iki eserde de müşterektir. Devamında Zernûcî, *Ebu Yusuf*un günlerce aç olduğu halde tekrarı canlı yapması örneğine yer vermektedir.¹²⁰

Talimü'l-müteallim'deki "öğrencinin ara vermemesi gerekir, bu afettir" ifadesi, *Âdâbu'l-müteallimin*'de "öğrencinin, tahsilin başından ömrünün sonuna kadar ilimde daim olması gerekir" şeklinde olup Tûsî'nin bu bölümdeki son cümlesidir.¹²¹ Zernûcî ise bu bölümü konuyla ilgili hocalarından naklettiği sözlerle tamamlamaktadır. Son olarak da *Fahru'l-İslam Kâdihân*'ın fıkıh ilmi tahsil etmek isteyenlerin fıkıh kitaplarına ait nüshalardan birini ezberlemesi ve daima tekrar etmesi gerekir ki; fıkha dair duyduklarını daha kolay ezberleyebilsin' sözünü nakletmektedir.¹²²

Yedinci Bölüm(Altıncı Bölüm, Tûsî): Tevekkül

Karşılaştırdığımız iki eserde de bu bölüm "İlim talibinin ilim öğrenmede tevekkül etmesi, rızık için kaygılanmaması, kalbini bununla meşgul etmemesi gerekir" ifadesiyle başlamaktadır.¹²³ Devamında ise *Talimü'l-müteallim*'deki *Ebu Hanife*'nin naklettiği 'Kim Allah'ın dini hakkında bilgi edinmek isterse Allah, o kimsenin kaygılarını giderir, hesaplamadığı yerden rızıkını verir' hadisi¹²⁴ ile kişinin dünya işleri için değil ahiretle ilgili konulara üzülmesi, dünya işlerine ilgiyi azaltması gerektiği gibi hususlara *Âdâbu'l-müteallimin*'de yer verilmediği görülmektedir.¹²⁵ Tûsî, Zernûcî'nin Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın kıssasından hareketle bahsettiği sıkıntılara göğüs germekle ilgili olan kısmı¹²⁶ da 'sabretmesi' (gerekir) şeklinde ilk cümleye bağlayarak vermektedir.¹²⁷ Ardından her iki eser de şu cümlelerle devam etmektedir: "Çünkü ilim öğrenme büyük bir iştir, tahsili yorucudur, eciri de güçlüğü nispetindedir. Ulemânın çoğuna göre cihaddan¹²⁸ daha faziletlidir. Kim buna

116 Bu rivayetin kaynağına incelediğimiz eserlerde ulaşılamamıştır.

117 Bu husus da ilim tâlibinden kastın yetişkin olduğunu göstermektedir.

118 Krş. Zernûcî, vr. 14b-15a; Tûsî, s. 279.

119 Krş. Zernûcî, vr. 15a-15b; Tûsî, s. 279.

120 Bk. Zernûcî, vr. 15b.

121 Krş. Zernûcî, vr. 15b; Tûsî, s. 279.

122 Bk. Zernûcî, vr. 15b.

123 Krş. Zernûcî, vr. 15b-16a; Tûsî, s. 279.

124 Yusuf b. Hasenîbnu'l-Mibred, *el-Erbeûnü'l-muhtara min hadisi'l-İmam Ebi Hanife*, Dımaşk, 1422, s. 29.

125 Bk. Zernûcî, vr. 16a.

126 Zernûcî burada "hakikaten şu yolculuğumuz yüzünden başımıza (epeyce) sıkıntı geldi" (Kehf 18/62) ayetine yer vermektedir. Bk. Zernûcî, vr. 16b

127 Krş. Zernûcî, vr. 16a-16b; Tûsî, s. 279.

128 *Âdâbu'l-müteallimin*'in elimizdeki nüshasında bu ifade *Kur'an okumaktan* şeklindedir. Bk. Tûsî, s. 279. Celâli, *Âdâbu'l-müteallimin*'in bazı nüshalarında da bu ifadenin, gazadan yani cihaddan şeklinde olduğunu söylemektedir.

sabrederse, ilmin lezzetinin diğer dünya lezzetlerinden daha üstün olduğunu görür. Bu sebeple *Muhammed b. Hasan*¹²⁹ ilim için sabahlayıp kafasına takılan müşkülleri hallolduğunda ‘devlet adamlarının bu zevkten nereden haberi olsun’ derdi. İlimden başka bir işle meşgul olmamak, *Fıkıhtan*^{130*} yüz çevirmemek gerekir.”¹³¹ Tûsî bölümü bu cümlelerle tamamlarken, Zernûcî ise ilimden başka bir şeyle meşgul olmamanın gereğine dair fukahanın hayatından verdiği örneklerle bölümü bitirmektedir. *Âdâbu’l-müteallimîn*’de bu bölüm, Zernûcî’nin fukahadan aktardığı örneklerin çoğuna yer verilmemesi münasebetiyle *Talîmü’l-müteallim*’e göre oldukça kısadır.

Sekizinci Bölüm (Yedinci Bölüm, Tûsî): Tahsilin Zamanı

Her iki eserde de bu bölümün ilk cümlesi “Öğrenmenin beşikten mezara kadar olduğu söylenmiştir” ifadesidir.¹³² Devamında Tûsî’nin eserine dâhil etmediği kısımda Zernûcî, *Ebu Hanîfe*’nin 80 yaşında fıkıh tahsiline başlayan bir öğrencisinin hayatını örnek göstermektedir. Ardından iki metinde de şu cümlelerle devam etmektedir: “Öğrenmek için dönemlerin en faziletlisi gençliğin ilk yılları, çalışmak için ise seher vakti ve akşam ile yatsı arasında kalan vakittir. İlim talibinin tüm zamanlarında ilimle meşgul olması, bir ilimden usandığında başka bir ilimle uğraşması gerekir.”¹³³ Bu konuda *Âdâbu’l-müteallimîn*’de *Talîmü’l-müteallim*’deki *İbni Abbas*’la ilgili rivayete yer verilmeyip Muhammed b. Hasan’a dair rivayetin tercih edildiği görülmektedir: “*Muhammed b. Hasan* geceleri uyumaz, yanına defterlerini koyar, birinden usanınca ötekine bakardı. Yanına su koyar, uykusunu suyla giderirdi ve ‘uyku hararettendir’ derdi.”¹³⁴ İki eserde de bölüm bu şekilde son bulmaktadır.

Dokuzuncu Bölüm (Sekizinci Bölüm, Tûsî): Şefkat ve Nasihat

Bu bölümde de ilk cümle iki eserde de aynıdır: “İlim sahibi haset eden değil, müşfik ve nasihat edici olmalıdır. Zira haset fayda vermez, zarar verir.”¹³⁵ Burada Zernûcî hocası *Merginânî*’nin ‘hocanın oğlu âlim olur’ sözüne yer vermekte, ardından da öğrencilerine karşı şefkati sayesinde iki oğlu da âlim olan birinin hikâyesini aktarmaktadır. Tûsî’nin ise Zernûcî’nin aktardığı hikâyenin mesajını *kendi cümleleriyle* şu şekilde ifade ettiği görülmektedir: “Bilakis kemale ulaşma niyetiyle çaba sarf etmelidir, öğretmen öğrencinin yaşadığı zamanın âlimi olması için gayret göstermelidir. Diğer âlimlerin önüne geçebilmeleri için öğrencilerine karşı müşfik olmalıdır.”¹³⁶

Sonrasında *Talîmü’l-müteallim*’de daha önceki bölümlerde olduğu gibi konuyla ilgili şiirler yer almaktadır. Tûsî’nin şiirleri genel olarak eserine alıp aktarmayı tercih etmemesi sebebiyle bu şiirler de *Âdâbu’l-müteallimîn*’de yoktur. Ardından iki eser de şu satırlarla devam etmektedir: “İlim talibinin kimseyle çekişmemesi ve düşmanlık yapmaması gerekir. Çünkü bunlar vakti öl-

Bk. Celâli, 104. dipnot.

129 *Âdâbu’l-müteallimîn*’de fıkıh kavramına doğrudan ilk defa burada yer verildiği görülmektedir. Ancak Zernûcî fıkıh tek başına zikrederken *Âdâbu’l-müteallimîn*’de fıkıhın yanı sıra tefsir, hadis ve Kur’an ilimleri de zikredilmektedir. Krş. Zernûcî, vr. 16b; Tûsî, s. 280.

130 Tûsî’nin ilk kez burada bir ismi zikrettiği görülmektedir. Bk. Tûsî, s. 280.

* İsimlerle ilgili değerlendirme *Sonuç ve Değerlendirme* kısmında yapılacaktır.

131 Krş. Zernûcî, vr. 16b; Tûsî, s. 279-280.

132 Krş. Zernûcî, vr. 17a; Tûsî, s. 280.

133 Krş. Zernûcî, vr. 17a; Tûsî, s. 280.

134 Krş. Zernûcî, vr. 17a; Tûsî, s. 280. *Âdâbu’l-müteallimîn*’de Muhammed b. Hasan ismi burada ikinci kez geçmektedir.

135 Krş. Zernûcî, vr. 17a; Tûsî, s. 280.

136 Krş. Zernûcî, vr. 17a-17b; Tûsî, s. 280.

dürür. İyilik yapan kişi iyiliği ile ödüllendirilecek, kötülük yapan kişiye ise kötülüğü yetecektir...¹³⁷ Düşmanını kahretmek için değil, kendi maslahatın için çalışman gerekir' denilmiştir. Kendi maslahatın için çalışıp başardığında bu zaten düşmanının kahrolması demektir. Düşmanlıktan sakın, çünkü o seni rezil eder ve vaktini öldürür. Özellikle sefihlerden gelen eziyetlere tahammül etmek gerekir...¹³⁸ Mümine karşı kötü zanda bulunmaktan sakın, çünkü sû-i zan düşmanlık sebebi olup helal değildir. Zira Aleyhisselâm şöyle demiştir: 'Müminler hakkında hüsnü zanda bulunun'¹³⁹ (kötü zan) niyetin kötülüğünden neşet eder.' Tûsî bu bölümü bu şekilde bitirirken, Zernüciâdeti olduğu üzere zanna dair sözler ve şiirlere yer vermek suretiyle konuyu tamamlamaktadır.¹⁴⁰

Onuncu Bölüm (Dokuzuncu Bölüm, Tûsî): İstifade

Her iki eserde de bu bölüm müşterek olan şu satırlarla başlamaktadır: "İlim talibinin çok daha iyi olabilmesi için¹⁴¹ her zaman müstefid olması gerekir. İstifade etmenin yolu duyduğu faydalı şeyleri yazabilmek için beraberinde her zaman mürekkep hokkası (kalem) bulunmasıdır. 'Ezberlenen unutulur, yazı kalır' denilmiştir. Yine 'ilim, âlimlerin ağzından alınandır, çünkü onlar duyduklarının en iyisini ezberlerler, ezberlediklerinin de en güzelini söylerler' denilmiştir."¹⁴² Devamında *Talimü'l-müteallim*'deki Peygamberimizin kalem taşımanın önemine dair hadisine eserinde yer vermediğini gördüğümüz Tûsî, Zernüci'nin *Sadruş-şehid Husameddin'in* oğlu Şemseddin'e sözü olarak aktardığı sözü de isim zikretmeden şu şekilde nakletmektedir: "Bir kişi-oğlunahergün ilimden bir şey ezberlemesini tavsiye eder, bunun az da olsa zamanla çok olacağını söylerdi"¹⁴³

Sonrasında her iki metin de şöyle devam etmektedir: Ömür kısa, ilim çoktur. İlim talibinin vakitlerini ve saatlerini zayi etmemesi gerekir. Geceleri ve boş vakitleri ganimet bilmelidir. 'Gece uzundur, uykunla onu kısaltma, gündüz aydınlıktır, onu günahınla karartma' denilmiştir...¹⁴⁴ Öğrenci yaşlı hocaları ganimet bilip, onlardan istifade etmelidir...¹⁴⁵ Kaybettiklerine üzülmemeli, bilakis şimdi ve gelecekte elde edeceklerini ganimet bilmelidir...¹⁴⁶ İlim talibinin ilim talebindeki zorluklara ve zillate tahammül etmesi gerekir. Yağcılık, dalkavukluk (temellük) ilim talebi hariç kınanmıştır. İlimde istifade etmek amacıyla öğrenci hocaya, arkadaşlarına ve başkalarına yağcılık yapabilir.¹⁴⁷ İlim yücedir, onda alçaklık yoktur. Ona ancak yücelik bulunmayan bir alçalma ile

137 *Talimü'l-müteallim*'de burada Ebu Yusuf Hemedânî'den bir şiir yer almaktadır. Bk. Zernüci, vr. 17b.

138 Zernüci Hz. İsa'nın bir sözü ve bir şiirle bu konuyu örneklendirmektedir. Bk. Zernüci, vr. 18a.

139 Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah el-Keşmirî, *el-Arfü's-şezîzerhu Süneni't-Tirmizi*, Beyrut, 1425, I, 286.

140 Krş. Zernüci, vr. 17b-18a; Tûsî, s. 280-281.

141 Bu ifade *Talimü'l-müteallim*'de, çok daha iyi olabilmesi ve kemale ulaşabilmesi için şeklindedir. Bk. Zernüci, vr. 18a.

142 Krş. Zernüci, vr. 18a-18b; Tûsî, s. 281.

143 Krş. Zernüci, vr. 18b; Tûsî, s. 281. *Talimü'l-müteallim*'de bu cümlemin devamında Usâmadî b. Yusuf adında birinin bir dinar karşılığında bir kalem aldığından bahsedilmektedir. Bk. Zernüci, vr. 18b.

144 Krş. Zernüci, vr. 18b; Tûsî, s. 281. *Talimü'l-müteallim*'de buradaki son sözün Yahya b. Muaz er-Râzî'nin şiiri olduğu belirtilmektedir. Bk. Zernüci, vr. 18b.

145 Zernüci burada Peygamberimizin 'Bereket büyüklerinize beraberdir' hadisini (İbn Hıbban, Sahih, II, s. 319) zikretmektedir. Bk. Zernüci, vr. 18b.

146 *Talimü'l-müteallim*'de, bilakis ifadesiyle başlayan son cümle Zernüci'nin Hocası Merginânî'nin bir sözü ve şiiriyle açıklanmaktadır. Krş. Zernüci, vr. 19a; Tûsî, s. 281. Bu satırları müteakip Zernüci, Hz. Ali'nin 'ilme karşı yüz çevirmekten gece gündüz Allah'a sığınması gerektiğini' ifade eden bir sözüne yer vermektedir. Bk. Zernüci, vr. 19a.

147 Daha önce dördüncü bölümde Zernüci'nin hocaya tabasbus etme ile ilgili cümlelerini almayan Tûsî'nin burada bu yöndeki cümleleri aldığı görülmektedir. Bu durum, daha önceki cümleleri tekrara düşmemek için almadığı ihtimali akla getirmektedir.

ulaşılır' denilmiştir.”¹⁴⁸ *Âdâbu'l-müteallimîn*'de bölüm *Talimü'l-müteallim*'den alınan bu cümlelerle bitmektedir. Zernüci ise bu bölümü ismini zikretmediği birinin 'Görüyorum ki nefsinı yüceltmek istiyorsun, onu alçaltmadıkça yüceliğe erişemezsin' sözüyle bitirmektedir.¹⁴⁹

On Birinci Bölüm (Onuncu Bölüm, Tûsî): Öğrenim Sırasında Vera' (Allah'tan Korkma, Takva)

Zernüci ve Tûsî bu bölüme, “Öğrenim sırasında takvaya uygun davranmayana Allah şu üç şeyden birini müptela eder; ya genç yaşta canını alır, ya onu cahillerin arasına düşürür ya da sultana hizmet etmekle cezalandırır” hadisiyle başlamaktadırlar.¹⁵⁰ Hadisi müteakip her iki metin de şu satırlarla devam etmektedir: “Öğrenci takvaya riayet ettiği, Allah'ın sınırlarını gözettiği takdirde ilmi daha faydalı, öğrenmesi daha kolay ve faydası daha çok olur. Çok yemekten, çok uymaktan, faydasız bir şekilde çok konuşmaktan çekinmek takvanın gereğidir. Öğrencinin dışarıda yemek yemekten sakınması da (takvanın gereğidir). Dışarıda yenilen yemeğin pis olma ihtimali kuvvetlidir, Allah'ı zikirden uzak gaflete daha yakındır. Çünkü fakirlerin gözü o yemeğe takılıp satın alamayınca üzürlürler, bu da yemeğin bereketini götürür...”¹⁵¹ Gıybetten ve dedikoducularla birlikte oturmaktan sakınmak gerekir. Zira çok konuşan kişi ömründen çalar ve vaktini zayi eder. Yine ehl-i fesaddan ahlaki bozuk kişilerden kaçınmak takvadandır, zira yakın olmak şüphesiz etkilenmeye yol açar. Tekrar ve mütalaa esnasında kibleye yönelmek, Nebi'nin¹⁵² sünnetine uymak da takvadandır. Hayırlı kimselerin duası ganimet bilinmeli, mazlumun bedduasından sakınılmalıdır...¹⁵³ Adap ve sünnetlere riayet etmek konusunda gevşeklik gösterilmemesi gerekir. Adabı hafife alan sünnetlerden, sünnetleri hafife alan farzlardan, farzları hafife alan da ahiretten mahrum olur. Bazıları bu sözün hadis olduğunu söylemişlerdir. Namazı huşu sahibi kişilerin kıldığı gibi kılmak gerekir, bu tahsile ve öğrenmeye yardımcıdır.”¹⁵⁴

Bu bölümün sonunda ise, her iki eserde de bölümün başlığıyla alakasını pek kuramadığımız öğrenmede defterin önemine dair şu satırlar bulunmaktadır: “Öğrenci mütalaa için yanında her zaman bir defter bulundurmalıdır. Koltuğunun altında defter bulunmayanın kalbine hikmet yerleşmez' denilmiştir. Neb'nin Hilal b. Yesar'a ilim ve hikmet öğrenmeye karar verdiği zaman 'kalemin var mı?' diye sorduğu üzere,¹⁵⁵ duyduğunu yazabilmesi için öğrencinin yanında kalemi de olmalıdır.”¹⁵⁶

On İkinci Bölüm (On Birinci Bölüm, Tûsî): Ezberleme ve Unutmaya Sebep

148 Krş. Zernüci, vr. 18b-19a; Tûsî, s. 281.

149 Bk. Zernüci, vr. 19a.

150 Bu rivayetin kaynağına incelediğimiz eserlerde ulaşılamamıştır.

151 Burada *Talimü'l-müteallim*'de Muhammed b. Fadl'dan konuyla ilgili bir anekdot yer almaktadır. Bk. Zernüci, vr. 19b.

152 *Âdâbu'l-müteallimîn*'de Resûlullah'a salât ve selamda bulunulurken 'âlihi' ifadesinin de kullanıldığı görülmektedir. Bk. Tûsî, s. 282.

153 Burada Zernüci, ilim tahsili için uğraşan iki kişiden birinin ders çalışırken kibleye yönelmesi sayesinde fakih olduğu mesajını içeren bir hikâyeyi paylaşmaktadır. Bk. Zernüci, vr. 19b-20a.

154 Krş. Zernüci, vr. 19a-20a; Tûsî, s. 281-282. Zernüci, bu satırların devamında Ömer b. Muhammed b. En-Nesefî'ye ait şiirlere yer vermektedir. Bk. Zernüci, vr. 20a-20b.

155 Bu rivayetin kaynağına incelediğimiz eserlerde ulaşılamamıştır.

156 Krş. Zernüci, vr. 20b; Tûsî, s. 282.

Olan Hususlar

Bu bölüm de iki eserde aynı cümlelerle başlamakta, diğer bölümlerde de görüldüğü üzere anekdotlar ve şiirler hariç aynen devam etmektedir: “Hıfzın en güçlü sebepleri, gayret etmek, istikrarlı bir şekilde çalışmak, yemeği azaltmak, geceleyin kalkıp huzur ve huşu ile namaz kılmaktır. Kur'an okumak da hıfzın sebeplerindendir. Aleyhisselamın “Ümmetimin amellerinin en faziletlisi Kur'an'ı yüzüne okumaktır”¹⁵⁷ buyurduğu üzere Kur'an'ı bakarak okumaktan¹⁵⁸ daha fazla ezberlemeye yardımcı bir şey yoktur’ denilmiştir. (Ezberlemeyi kolaylaştıran diğer sebepler) Hz. Peygamber'e çok salâtü selam getirmek,¹⁵⁹ misvak kullanmak, bal şerbeti içmek, şekerle karıştırılmış yemek yemek, aç karnına her gün 21 siyah kuru üzüm yemektir. Bunlar hem hafızayı güçlendirir, hem de birçok hastalığa şifa verir. Balgamı azaltan herşey, hafızayı kuvvetlendirir, çoğaltan herşey de unutkanlığa sebep olur. Unutmaya sebep olan hususlaragelince, çok günah işlemek, kaygı ve üzüntünün çok olması, dünya işleriyle çok alakadar olmaktır. Daha önce de zikrettiğimiz üzere akıllı kişinin dünya işleri için kaygılanmaması gerekir, çünkü o fayda değil, zarar verir. Dünya için kaygılanmak kalbi karartır, ahiret için kaygılanmak ise kalbi aydınlatır.¹⁶⁰ İlim tahsili kaygı ve hüznü giderir.¹⁶¹ Kişniş otu ve ekşi elma yemek, asılmış kişiye bakmak, mezar taşlarını okumak, deve katarları arasından geçmek, canlı biti yere atmak, enseden hacamat yaptırmak, bunların hepsi unutkanlığa sebep olur.¹⁶² Bu bölümde, daha önce *Talimü'l-müteallim*'de beşinci bölümde *Âdâbu'l-müteallim*'de ise dördüncü bölümde geçen birçok hususun tekrar edildiği görülmektedir.

On Üçüncü Bölüm (On İkinci Bölüm, Tûsî): Rızkı Bollaştıran ve Engelleyen Sebepler İle Ömrü Artıran ve Azaltan Sebepler

İlk bakışta ismiyle öğrenim arasındaki ilişkiyi kurmakta zorlandığımız bu son bölüm, her iki eserde de bu alakayı kurmak suretiyle başlamaktadır: “Sonra ilim talebinde sıkıntı yaşamaması için öğrenciye güç, kuvvet, ömrü uzatacak ya da kısaltacak şeyleri bilmek ve sıhhat gerekir. Bu konuların herbiri hakkında kitaplar yazılmıştır. Ben buraya o bilgilerin bir kısmını kısaca aldım. Resûlullah ‘Rızık ancak dua ile artar, ömür de ancak iyilikle uzar.’ buyurmuştur.¹⁶³ Bu hadise göre günah işlemenin rızıktan mahrum olma sebebi olduğu sabittir. Özellikle yalan söylemek fakirlik getirir, bu konuya dair hadis vardır, sabah vaktinde uyumak da aynı şekilde rızka mani olur, çok uyumak için de aynı şey geçerlidir.”¹⁶⁴ Bu girişin ardından Tûsî'nin *Talimü'l-müteallim*'den kesintisiz bir şekilde en uzun alıntısını yaptığı görülmektedir: “Çıplak uyumak, tuvaletini çıplak yapmak, cünüp iken yiyip içmek, sofraya düşen kırıntıları önemsememek, soğan ve sarımsak kabuklarını yakmak, geceleyin evi süpürmek, evde süprüntü bırakmak, yaşlı insanların önünden yürümek, ebeveyne ismi ile çağırmak, her tahta parçasını kürdan yapmak, elleri toprak ve çamurla yıkamak, kapı eşğine oturmak, kapının kanatlarından birine yaslanarak oturmak, büyük abdest yapılan yerde abdest almak, elbiseyi üzerinde iken dikmek, elbiseyle yüzü kurulamak,

157 Zeynüddin Muhammed b. Zeynü'l-Abidin el-Haddadi el-Münavi, *et-Teysirbi-Şerhi'l-Câmi's-Sagîr*, 1408, I, 189.

158 *Âdâbu'l-müteallim*'de burada özellikle Âyetel'Kürsî'yi okumaktan da ifadesi yer almaktadır. Bk. Tûsî, s. 282-283.

159 Burada Zernüci, daha önce geçen kısa bir şiire tekrar yer vermektedir. Bk. Zernüci, vr. 20b-21a.

160 Zernüci bu durumun eserin namazda görüleceğini belirtmektedir. Bk. Zernüci, vr. 21a.

161 *Talimü'l-müteallim*'de burada Merginânî'den ve Ömer b. Hasan en-Neseî'den şiirler yer almaktadır. Bk. Zernüci, vr. 21a-21b.

162 Krş. Zernüci, vr. 20b-21b; Tûsî, s. 282-283.

163 İbnMâce, Fiten, 22.

164 Krş. Zernüci, vr. 21b; Tûsî, s. 283. Burada Zernüci, uykuyu terk etmenin önemine dair iki kısa şiire yer vermektedir.

evde örümcek yuvası bırakmak, namazda gevşeklik göstermek, mescitten çıkmada acele etmek¹⁶⁵ sokağa erken çıkıp geç dönmek, fakirlerden ve dilencilerden ekmek kırıklarını satın almak, anne babaya beddua etmek, yiyecek içecek kaplarının ağzını örtmemek, lambayı üfleyerek söndürmek. Bunların hepsinin fakirlik sebebi olduğu peygamberimizin ashabının sözleriyle (âsâr) bilinmektedir. Aynı şekilde kesik kalemle yazı yazmak, kırık tarakla taranmak, anne babaya duayı terk etmek, oturarak sarık sarmak, ayakta şalvar giymek, cimrilik, eli sıkılık, israf, tembellik, ihmalkârlık, gevşeklik de fakirliğe sebep olur. Resûlullah ‘Sadaka vermek suretiyle rızkı gökten yere indirin’ buyurmuştur.¹⁶⁶ Şükür ve erken kalkmak tüm nimetlerin özellikle rızkın artmasını sağlar, güzel yazı yazmak da rızkın anahtarlarından, hoş sözlü olmak da rızkı artırır. Hasan b. Ali’den¹⁶⁷ rivayet edildiğine göre;¹⁶⁸ evin etrafını süpürmek ve kapları temiz yıkamak zenginliğe sebep olur. Rızkı celbetmenin en güçlü sebepleri namazı tazim ve huşu ile kılmaktır.¹⁶⁹ Bu satırları müteakip her iki metinde de rızkı artırma amacıyla okunacak sûrelerin isimleri zikredilmektedir. Ancak zikredilen sûre isimleri arasında ufak farklar mevcuttur. Zernûcî’nin eserinde ‘özellikle geceleyin uyku vakti Fatiha ve Vâkıa surelerini okumak, Mülk, Müzemmil, Leyl ve İnşirah surelerini okumak’ gerekir, denilirken Tûsî’nin eserinde ‘Vâkıa Suresi’ni özellikle geceleyin ve akşam namazı vakti okumak, sabah namazı vakti Yasin ve Mülk surelerini okumak’ gerekir, denilmektedir.¹⁷⁰ Ardından iki eser de şu şekilde devam etmektedir: “Ezandan önce mescitte bulunmak, temizliğe devamlı surette riayet etmek, sabahın sünnetiyle vitir namazını evde eda etmek, boş konuşmamak,¹⁷¹ ‘boş işlerle uğraşan önemli işleri kaçıır’ denilmiştir...¹⁷² Hz. Ali (ra) şöyle demiştir: ‘Akıl tamam olduğunda söz azalır.’¹⁷³

Sonrasında eserlerinde tasavvufî motiflere yer vermeyi pek tercih etmediğini bildiğimiz Tûsî’nin, Zernûcî’nin eserinde rızkı arttırmaya yönelik olarak söylediği ve uzun sayılabilecek bir yer ayırdığı tesbihata (her gün sabah ezanı okunduktan sonra 100 kere Subhânallah ve bihamdihi, estağfirullah ve etûbu ileyh demek v.b.) yer vermediği görülmektedir.¹⁷⁴

Her iki eser de, bir iki cümle dışında aynı cümlelerle son bulmaktadır: “İnsanlara eziyet etmemek, yaşlılara saygı göstermek, sıla-i rahim,¹⁷⁵ zaruret olmadıkça yaş ağaçları kesmekten sakınmak, abdesti eksiksiz almak,¹⁷⁶ sıhhati korumak, tıptan bilinmesi gereken şeyleri bilmek, eş-Şeyh el-İmam Ebu Abbas el-Müstağfirî’nin sağlıklı ilgili hadisleri cem ettiği Tıbbu’n-Nebevî adlı eserde yazılanlara riayet ederek teberrük etmek ömrü uzatan şeylerdendir. İsteyen o kitabı

165 Bu ifade *Talimü’l-müteallim*’de sabah namazından sonra mescitten çıkmak için acele etmek şeklindedir. Bk. Zernûcî, vr. 22a.

166 Ebu Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdadi İbn Şahin, el-Fevâid, Kuveyt: Dâru’lbnü’l-Esir, 1415, s. 100.

167 Tûsî’nin zikrettiği ikinci isim Hasan b. Ali’dir. Krş. Zernûcî, vr. 22a; Tûsî, s. 284.

168 Bu kısmın başında *Âdâbu’l-müteallimin*’de zinayı terk etmek ifadesi bulunmaktadır. Bk. Tûsî, s. 284.

169 Krş. Zernûcî, vr. 21b-22b; Tûsî, s. 283-284. Zernûcî, huşu ile kılmanın ardından tadel-i erkâna riayet ederek kılmak ve kuşluk vakti namaz kılmak ifadelerini kullanmaktadır. Bk. Zernûcî, vr. 22b.

170 Krş. Zernûcî, vr. 22b; Tûsî, s. 284.

171 Burada *Talimü’l-müteallim*’de ihtiyac dışında kadınlarla çok oturmamak ifadesi yer almaktadır. Bu ifade de eserde ilim talibinden kastın yetişkin erkek olduğunu göstermektedir. Bk. Zernûcî, vr. 22b.

172 Bu cümlelerin sonrasında Zernûcî, Nûş-i Revân’ın vezirine söylediği; ‘Çok konuşan biriyle karşılaştığında onun deliliğine hükmet’ sözünü aktarmaktadır. Bk. Zernûcî, vr. 22b.

173 Krş. Zernûcî, vr. 22b; Tûsî, s. 284.

174 Bk. Zernûcî, vr. 22b-23a.

175 Bu kısımda *Talimü’l-müteallim*’de sabah akşam üç kere okunması gereken tesbihat içerikli bir dua yer almaktadır. Bk. Zernûcî, vr. 23a.

176 Zernûcî burada *namazı saygı ile kılmak, hac ve umreyi birleştirmek* ifadelerini de kullanmaktadır. Bk. Zernûcî, vr. 23b.

bulur. En iyisini Allah bilir.”¹⁷⁷ *Talimü'l-müteallim*'in sonunda eserin müstensihisi Yusuf b. Abdullah hamd cümleleriyle birlikte kendi adını ve eseri yazdığı tarihi (1163) zikretmektedir. *Âdâbu'l-müteallimîn*'in sonunda ise Haşşâb, Şeyhu'l Mille ve'd-din Hoca Nasıruddin Tûsî'nin bu risalesinin 1049'da tamam olduğunu belirtmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmamız sonucunda yaygın bir şekilde Tûsî'ye nisbet edilen *Âdâbu'l-müteallimîn* adlı eserin, Zernûcî'ninT alimü'l-müteallim adlı eserinin daha çok mezhepçi bir biçimde gözden geçirilerek kısaltılmış haliolduğu görülmektedir. *Âdâbu'l-müteallimîn*'de, Zernûcî'nin ifadelerinden farklı olarak kullanılmış ifade sayısı, karşılaştırma bölümümüzde de görüldüğü üzere yok denilecek kadar azdır. İki eser arasındaki temel fark, *Âdâbu'l-müteallimîn*'in *Talimü'l-müteallim*'den kısa olmasıdır.Tûsî'nin eserine dâhil etmeyi tercih etmediği hususları incelediğimizde belli bir usûl takip ettiği anlaşılmaktadır.

Karşılaştırmamız sonucunda dikkat çeken hususların başında,*Talimü'l-müteallim*'de yoğun bir şekilde yer alan fikhî konulara *Âdâbu'l-müteallimîn*'de nerdeyse hiç yer verilmemesi gelmektedir. Fakihliğinden ziyade eğitimciliğiyle ün kazanmış olsa da kendisi de Hanefî fıkıh âlimlerinden olan Zernûcî,¹⁷⁸ eserinde doğal olarak sık sık fıkıhtan bahsetmekte, fukahadan örnekler vermektedir. Hatta fikhî birçok yerde ilimle birlikte, bazen de ilmin yerine kullanılmaktadır.¹⁷⁹ Tûsî'nin ise istisnâi olarak fıkıh kavramını eserine dâhil etmeyi tercih ettiği iki yeri¹⁸⁰ dikkate almazsak fikhî ilmine mesafeli yaklaştığı anlaşılmaktadır. Kanaatimizce bu durum, Zernûcî'nin fikhîla ilgili örneklerini Hanefî fakihlerden seçmesinden kaynaklanmaktadır.Şirinov, bir dönem İsmâîlilere katılmakla beraber ömrünün büyük kısmını İmâmîyye mezhebine bağlı olarak geçiren Tûsî'nin diğer mezheplere karşı taassuptan uzak bir tavra sahip olduğu görüşünü savunsa da; bu mevzu biraz tartışmalı gözükmetedir.¹⁸¹ Zira *Talimü'l-müteallim*'den alıntılarla oluşturulduğu görülen *Âdâbu'l-müteallimîn*'de, sistematik bir biçimde Hanefî mezhebini çağrıştıracak kişi ve ifadelere, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e dair satırlara yer verilmemesini başka şekilde izah etmek güç görünmektedir. Belki, bu hususlara yer verilseydi eser Şîî coğrafyasında yayılmaya bilirdi, gibi bir gerekçe gösterilebilir.

Zernûcî'nin Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Ca'fer es-Sâdık, İmam Buhârî gibi mezheplerin teşekkülünden önce yaşayanlar dışında kendilerinden nakilde bulunduğu âlimlerin tamamına yakını Hanefî fukahasındandır.¹⁸² Bu âlimlerden Zernûcî'nin hocası olanlardan adı en çok geçen *Hidâye* adlı eseriyle bilinen Burhâneddin el- Merginânî (ö. 593/1197)¹⁸³dir. Merginânî dı-

177 Krş. Zernûcî, vr. 23a-23b; Tûsî, s. 284.

178 Kefevî, Zernûcî'yi Hanefî âlimlerinin yirmi birinci tabakası arasında saymıştır (vr. 144b). Yusuf Ziya Kavakcı, Zernûcî'yi Karahanlılar devri İslâm hukukçuları arasında sayar (XI ve XII. Asırlarda,s. 262). Bayraktar, “Zernûcî”, 294.

179 Bu durumda o gün için fikhîla ilim arasındaki anlam birlikteliğinin de etkisi gözardı edilmemelidir. Zira fıkıhta ilim kavramının kullanılışı, fıkıh ve ilim kelimeleri arasındaki anlam ortaklığına dayalı olarak gelişmiştir. Fıkıhın sözlük anlamı “bir şey hakkındaki bilgi ve anlayış” tır. Daha geniş bilgi için bk. İlhan Kutluer, “İlim”, *DİA*, XXII, 111.

180 Bunlardan ilki usûl-i fıkıh şeklinde, ikincisi doğrudan fıkıh şeklindedir. Bk. Tûsî, s. 278, 280.

181 Bk. Şirinov, *NasîrüddinTûsî'de...*, s. 34.

182 Bayraktar, “Zernûcî”, 294.

183 Asıl adı Ebû'l-HasenBurhânüddinAli b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî el-Merginânî'dir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ferhat Koca, “Merginânî, Burhâneddin”, *DİA*, XXIX, 182-183.

şında ismi geçen diğer hocalarına örnek olarak Şerefuddin el-Ukaylî (ö. 576-1180)¹⁸⁴, Fahrüddin Kâşânî (587/1191)¹⁸⁵ ve Fahu'l-İslam Kâdihan'ı (ö.592-1195)¹⁸⁶ zikredebiliriz. Karşılaştırma bölümünde italik olarak yazdığımız bu isimler ve diğerleri de *Âdabu'l-müteallimin*'de zikredilmemektedir. Tûsî'nin Hanefî fakihlerden yapılan nakillere ya yer vermediği ya da bazılarının sözlerini isim zikretmeden, bazılarını da mefhum olarak aktarmayı tercih ettiği görülmektedir. Ehl-i Bey'ten olan Hz. Ali ve Hasan b. Ali isimlerini saymazsak bu durumun tek istisnası *Muhammed b. Hasan*'dır.¹⁸⁷ O da her geçtiği yerde alınmamıştır. Yahya el-Haşşâb bu kişinin düşmanlardan korktuğu için gizlenmiş mehdi olduğunu söylemektedir.¹⁸⁸ Celâlî ise, ilk olarak bu kişinin Zernûcî'den hareketle Ebu Hanîfê'nin arkadaşı eş-Şeybani olabileceğini, ikinci olarak ise Tûsî'nin kendinden bahsettiğini söylemektedir.¹⁸⁹ Ancak Şirinov'un da dikkat çektiği üzere Tûsî, Muhammed b. Muhammed'dir. Muhammed b. Hasan ise Tûsî'nin babasıdır.¹⁹⁰

Gazzalî gibi tasavvufa dönük Ehl-i Sünnet çizgisini takip eden¹⁹¹ Zernûcî'nin eserinde yer yer tasavvufî motiflere rastlanmaktadır. Kalbin halleri, tesbihat vb. şeklindeki bu tasavvufî motiflere de *Âdabu'l-müteallimin*'de yer verilmediği görülmektedir. Bu durumun Tûsî'nin tasavvufî ile ilgili duruşundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Şirinov'un da belirttiği üzere Tûsî eserlerinde genel olarak tasavvufî metodu kullanmamış, tasavvufa karşı mesafeli durmuştur.¹⁹²

Tûsî'nin Hanefî fikhını çağrıştıracak hususları almamasına bir açıklama getirebilmekle beraber, Ahlâk-ı Nâsırî'yi kaleme almış biri olarak ahlâkî konuları öğrenmenin farziyetine ilişkin satırları almayıp, astronomiyle uğraşan biri olarak ilm-i nücûmun haram olduğuna dair satırları almasını izah etmek güçtür. Bu durum *Âdabu'l-müteallimin*'in, Şii coğrafyasında yaşayan başka bir âlim tarafından Tûsî'nin şöhreti ardına gizlenerek yazılma ihtimalini de akla getirmektedir.

Talimü'l-müteallim'de birçok yerde konuyla ilgili şiirlerin yer aldığı görülmektedir. Tûsî, bu şiirlerden sadece Türkçesi "Kötü arkadaş zehirli yılandan daha kötüdür, kötü arkadaştan sakınmaya çalış. Yılanın kötülüğü bu hayatla sınırlıdır, arkadaşın kötülüğü ise hem bu hayata hem imana dokunur" olan Farsça şiire yer vermiştir.¹⁹³

Değerlendirme esnasındadikkatimizi çeken son bir husus ise son bölümde terğib ve terhib çerçevesinde yer verilen, Zernûcî'nin eleştiri alan ifadelerinin Tûsî tarafından neredeyse aynen alınmış olmasıdır. Bu makalede Talimü'l-müteallim hakkında yapılan çalışmalar sebebiyle esere dair yorumlara pek girilmemişse de, bu konu ile ilgili birkaç cümle yazmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Tûsî'nin bazılarını tekrar geçtiği halde herhangi bir elemeye tâbi tutmadan söz konusu ifadeleri almayı tercih etmesi bu ifadelerin etkisinin bir göstergesi olsa gerektir. Ahmed Fuâd

184 Asıl adı Ömer b. Muhammed b. Ömer b. Ahmed'dir. Buharalı fıkıh ve kelam âlimi olup, Akilî diye tanınmaktadır. Hayatî Tetik, *Zernûcî ve Talimü'l-müteallim'de Eğitim-Öğretim* (yüksek lisans tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991, s. 7.

185 Asıl adı Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâşânî'dir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ferhat Koca, "Kâşânî", *DİA*, XXIV, 531.

186 Zernûcî, vr. 15b. Asıl adı Hasen b. Mensûr b. Mahmûd Abdülazîz el-Özcendî el-Fergânî'dir. Tetik, s. 8.

187 Tûsî, s. 280 (2 defa).

188 Yahya el-Haşşâb, s. 280.

189 Bk. Celâlî, 106. dipnot.

190 Bk. Şirinov, *Nasirüddin Tûsî'de...*, s.54, 20.

191 Dağ-Öymen, s. 53.

192 Bk. Şirinov, *Nasirüddin Tûsî'de...*, s. 35.

193 Krş. Zernûcî, vr. 5b-6a, Tûsî, s. 275.

el-Ehvânî'nin, Dağ ve Öymen'in hurafe, boş inanç olarak eleştirdiği¹⁹⁴ bu konuları dönemin halk kültürü olarak değerlendirmek de kanaatimizce eksiktir. Zira terhib ve terhib çerçevesinde konuları ele almanın dinî eserlerde köklü bir gelenek olup özellikle avamın üzerinde yaptırım gücünü artırma amaçlı tercih edildiği bilinmektedir.¹⁹⁵ Nitekim zikredilen hususların birçoğunun günümüzde devarlığını halk arasında sürdürüyor olması, söz konusu usulün sosyal psikoloji açısından yerinde bir tercih olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz bir kısım hurafelerin de bu şekilde yaygınlık kazandığı eleştirisinde haklılık payı vardır. Ancak iki eserde de müşterek olan bu hususların birçoğunun temellendirme kısmını dikkate almadığımız takdirde insan sağlığı, adab-ı muaşeret açısından önemli olduğu görülmektedir.

Son olarak *Âdâbu'l-müteallimin* adıyla bilinen eserin gerçek müellifinin Zernûcî olduğu açıktır. Hanefi mezhebine ait uygulamalardan hareketle öğrenim usulleri üzerinde duran bir eserin, örneklerinden arındırılarak da olsa Şii coğrafyasına taşınmış olması *Talimü'l-müteallim*'inyazıldığı dönemde ne kadar etkili ve önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Arpaguş, Hatice K., *Osmanlı ve Geleneksel İslam*, İstanbul: İFAV, 2014.
- Bayraktar, Mehmet Faruk, İbn Cema'adan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler, İstanbul 2009, s. 55.
- _____, "Zernûcî", *DİA*, XLIV, 294-295.
- Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, (İstanbul, 1315'ten ofset).
- Dağ, Mehmet – Öymen, Hıfzırrahman Raşit, *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara, 1974.
- Dânişpejûh, Muhammed Taki, *Fihrist-i nüshaha-yı hattı-yı kitabhane-i danişgede-i edebiyat*, Tahran, 1960.
- _____, *Fihrist-i nüshaha-yı hattı kitabhane-i danişgede-i hukuk ve ulum-u siyasi ve iktisadi*, Tahran, 1961.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, I-II, Mısır, ts.
- İbn Şahin, Ebu Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdadî, *el-Fevâid*, Kuveyt, 1415.
- İsbahânî Ebûş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan el-Ensari, *Kitâbü'l-emsal fî'l-hadisi'n-nebevi*, Bombay, 1408.
- el-Kari, Ali b. Muhammed el-Herevi, *el-Esraru'l-merfûa fî'l-ahbari'l-mevdûa*, Beyrut, ts.
- Keşmirî, Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah, *el-Arfûş-şezî şerhu Süneni't-Tirmizi*, I-V, Beyrut, 1425.
- Kutluer, İlhan, "İlim", *DİA*, XXII, 109-114.
- Muhammed b. Hibban el-Busti, *el-İhsan fî takribi Sahihi İbn Hibban*, (nşr. Ali b. Balaban el-Farisi), I-XVIII, Beyrut, 1408.
- Münavi, Zeynüddin Muhammed, *et-Teysirbi-şerhi'l-Câmi's-Sagîr*, I-II, Riyad, 1408.
- Sehavî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *el-Mekâsîdül-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-*

194 Bk. Dağ-Öymen, s. 56.

195 Bk. K. Arpaguş, s. 44-46, 86-88.

- ehâdisi'l-müştehra ale'l-elsine*, Beyrut, 1405.
- Şirinov, Agil, “Nasîrüddin Tûsî”, *DİA*, XLI, 437-442.
- _____, *Nasîrüddin Tûsî’de Varlık ve Ulûhiyyet*, İstanbul, 2011.
- Şimşek, Azime, *Nasîreddin Tûsî’nin Ahlâk ve Eğitim Anlayışı* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Tetik, Hayatî, *Zernûcî ve Ta’limü’l-müteallim’de Eğitim-Öğretim* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.
- Tûsî, Nasîrüddin Muhammed b. el-Hasen, Âdâbü’l- müteallimîn, (thk. M. Rıza el-Hüseynî http://www.alhassanain.com/arabic/show_book.php?book_id=1306&link_book=ethics_and_supplication/ethics_books/Adab_ol_motealemin (erişim tarihi: 6 Haziran 2014).
- _____, “Kitabu Âdâbi’l-Müteallimînli’t-Tûsî”, (nşr. Yahya el-Haşşâb,), *Mecelletü Ma’hedi’l-Mahtûtâtî’l-Arabiyye*, Kahire 1376/1957, II, ss.267-284.
- Tütüncü, Mehmet, *Türk İslam Eğitimcisi Zernûcî*, İzmir, 1991.
- Yusuf b. Hasen b. Ahmed İbnu’l-Mibred el-Hanbelî, *el-Erbeûnü’l-muhtara minhadisi’l-İmam Ebi Hanife*, Dımaşk, 1422.
- Zernûcî, *Talimü’l-müteallim fî tarîki’t-teallüm*, (Yusuf b. Abdullah, müstensih) Süleymaniye Ktp. Antalya Tekelioğlu 609.
- _____, *Talimü’l-müteallim İslâmda Eğitim Öğretim Metodu*, Metin, Tercüme, Şerh, (trc. ve şerh, Y. Vehbi Yavuz,), İstanbul 1993.
- http://www.taqrîb.info/turkish/index.php?option=com_content&view=article&id=320:mutezi-le-mezhebinin-lkeleri&catid=2:feraghe-kalami&Itemid=30 (erişim: 10.11.2014)